

บทที่ ๓

ศึกษาคติธรรมที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดดุสิตาราม

จิตรกรรมฝาผนังเป็นศิลปกรรมเพื่อรับใช้พระพุทธศาสนา มีความสำคัญในการเผยแผ่ธรรมะ และมุ่งเน้นให้การศึกษาทางพระพุทธศาสนาด้วยภาพเป็นหลักแก่ประชาชนคนธรรมดาสามัญที่ไม่สามารถอ่านออกเขียนได้ ทั้งยังสื่อให้เหล่าปัญญาชนทั้งหลายที่เห็นภาพนี้แล้วได้ตีความหมายของจิตรกรรมฝาผนังเป็นคติธรรม จิตรกรรมฝาผนังก่อให้เกิดชาวบ้านธรรมดาหรือแม้แต่ปัญญาชนได้เข้าถึงคติธรรม

ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงคติธรรมที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดดุสิตาราม โดยจะศึกษาภาพจิตรกรรม ดังต่อไปนี้

๓.๑ ภาพเทวดาชุมนุม

ภาพชุมนุมเทวดาในพระอุโบสถวัดดุสิตารามนี้ เขียนเรียงแถวไว้ด้านฝาผนังด้านข้างทั้งสองข้างบนหน้าต่าง ผู้วิจัยมีความเห็นว่าภาพชุมนุมของเหล่าเทวดานี้ สื่อถึงคติธรรม ๓ หัวข้อได้แก่ ธรรมเป็นโลกบาล ๒ มหากุศลจิต ๘ และกามาวจรกุศลกรรม ดังจะได้อธิบายต่อไปนี้

๓.๑.๑ ธรรมเป็นโลกบาล ๒ อย่าง

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ได้กล่าวไว้ว่า ...หิริ ความละอายบาป และโอตตปปะ ความกลัวบาป เป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย...^๑

ธรรมเป็นโลกบาลอันคุ้มครองโลกมี ๒ อย่างคือ^๒

๑. หิริ ความละอายแก่ใจ หมายถึง ความละอายใจต่อตัวเองในการที่จะกระทำความผิดในสิ่งที่ไม่ดี ผิดศีลธรรม ทำให้ได้รับความรำคาญเดือดร้อน ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ ในการปฏิบัติต่อกัน การ มี หิริ หรือความละอายใจ จะช่วยปกป้อง ไม่ให้เกิดการทำลายน้ำใจกัน

๒. โอตตปปะ ความเกรงกลัว เกรงกลัวต่อการกระทำอันไม่เหมาะสม ที่จะเกิดขึ้นซึ่งมีผลกระทบต่อการอยู่ร่วมกัน เพราะการไม่เกรงกลัวต่อความชั่วร้ายจึงทำให้เกิดการกระทำเช่นนี้เกิดขึ้น^๓

^๑ อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๕๔/๑๐๘.

^๒ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, นวโกวาท, พิมพ์ครั้งที่ ๘๐, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๘.

มนุษย์อยู่คนเดียวไม่ได้ ต้องอยู่กันเป็นหมู่ ครอบครัวบ้านเมือง ประเทศชาติ จนกระทั่งมนุษยโลก ชีวิตความเป็นอยู่ของเราเกี่ยวข้องกับโลก ทำความดีคนในโลกสรรเสริญทำความชั่วคนในโลกก็ประณามลงโทษ การทำความดี คือ การทำโลกหรือสังคมให้สงบเรียบร้อย การทำความชั่วชาวโลกประณามเพราะทำโลกหรือสังคมให้วุ่นวาย โลกจึงหมายเอาหมู่สัตว์ไม่ได้หมายเอาโลกคือ แผ่นดิน

การอยู่ร่วมกันของบุคคล การปฏิบัติต่อกันย่อมบังเกิดผลในสองประการ คือผลในทางที่ดีกับผลในทางเลว ซึ่งผลที่ได้นี้เนื่องมาจากการที่ได้กระทำไว้ในใจ ด้วยความละเอียด และ เกรงใจในการที่จะปฏิบัติต่อกัน ซึ่งเป็นสิ่งคุ้มครองใจไม่ให้ทำชั่ว ธรรมคุ้มครองโลก โลกในที่นี้คือ โลกของมนุษย์จะต้องมีศีลธรรมหรือแนวปฏิบัติเพื่อรักษาค้ำครองรักษาซึ่งกันละกันไว้ ให้เกิดการปฏิบัติต่อกันอย่างที่ควรจะเป็น ก่อให้เกิดการประพฤติดนอยู่ขอบเขต แม้ตนจะอยากได้ อยากทำก็ละเว้นสิ่งที่ไม่ควรเว้นเพราะมีหิริและโอตตปปะ^๔

พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญผู้มีหิริโอตตปปะไว้เป็นอันมาก ยากที่จะนำมาพรรณนาให้ครบถ้วน แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า หิริ-โอตตปปะ นั้นในที่บางแห่งทรงรับว่าเป็นเทวธรรม คือ เป็นคุณธรรมที่ทำให้บุคคลเป็นเทวดา ดังตรัสไว้ในคัมภีร์พระธรรมบทภาค ๕ ว่า

...หิริโอตตปฐสมปนฺนา สุกกธมฺมสมาหิตา

สนฺโต สปปุริสา โลเก เทวธมฺมาติ วุจฺเจติ...^๕

...บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยหิริและโอตตปปะ^๖ ตั้งมั่นอยู่ในสุกกธรรม (กุศลธรรม)

เป็นผู้สงบระงับ เป็นคนดีงาม ท่านเรียกว่า ผู้มีเทวธรรมในโลก...^๗

หิริและโอตตปปะ เป็นธรรมที่ทำให้บุคคลเป็นสมณะและพราหมณ์ คือ ข้อปฏิบัติของสมณะและพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคตรัสเป็นลักษณะคำถามตอบในมหาอัสสปรสูตร ไว้ว่า ให้ภิกษุทั้งหลายได้ศึกษาสำเหนียกเพื่อการบรรพชา จักไม่เป็นหมัน มีผลมากมีความเจริญว่า เธอทั้งหลายควรสำเหนียกว่าเราทั้งหลายจักเป็นผู้มีหิริและโอตตปปะแล้ว พอละด้วยกิจเพียงเท่านี้ เรา

^๓ อจ.ทก. (ไทย) ๒๐/๘/๖๔. ; พ.อิต. (ไทย) ๒๕/๔๐/๓๘๘.

^๔ พันเอก ปิ่น มุทุกันต์, แนวสอนธรรมะ ตามหลักสูตรนักธรรมตรี, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๖๖-๑๗๓.

^๕ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมปทฎกถา (ปญฺจโม ภาค), พิมพ์ครั้งที่ ๒๖, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๖๘.

^๖ สามเณรอุทิศ ศิริวรรณ, ธรรมบท ภาคที่ ๕ แปลโดยพยุษณะ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เสียงเขียน, ๒๕๓๑), หน้า ๑๗๓.

^๗ พ.ชา. (ไทย) ๒๓/๖/๓.

ทำกิจเสร็จแล้วได้บรรลุประโยชน์แห่งความเป็นสมณะแล้ว ไม่มีอะไรจะพึงทำให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป
อย่าได้เสื่อมจากประโยชน์แห่งความเป็นสมณะที่พวกเธอปรารถนาเลย

ธรรม คือ หิริและโอตตปปะทำให้ผู้ปฏิบัติมีกายบริสุทธิ์บริบูรณ์บรรลุฉาน มีปฐมฉาน
เป็นต้น จิตหลุดพ้นจากอาสวะทั้งปวงได้ ดังพระผู้พระภาคตรัสสรรเสริญว่า

...ภิกษุบางที่พวกเธอหากคิดว่า เราเป็นผู้มีหิริและโอตตปปะแล้ว มีความประพฤติด้วยกาย
วาจาและมโน มีอาชีวะบริสุทธิ์ สำรวมอินทรีย์ รู้จักประมาณในอาหาร บำเพ็ญเพียรในธรรม
เป็นเครื่องตื่นอยู่เสมอ ๆ เจริญสติสัมปชัญญะ ละนิวรณ์อันเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต
สังคจากอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฉาน ทุติยฉาน จตุตถฉาน เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์
ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนินแล้วปราศจากความเศร้าหมองเหมาะแก่การใช้งาน ดั่งมันไม่
หวั่นไหว ภิกษุนั้นย่อมจิตไปเพื่อวิชา ๓ คือ บุปเพนิวาसानุสสติญาณ จุตูปปาตญาณและ
อาสวักขยญาณ ย่อมรู้ร้อยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เมื่อรู้อย่างนี้จิตย่อมหลุดพ้นจากอาสวะ
ทั้งหลาย เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ชัดว่า “หลุดพ้นแล้ว” รู้ว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์
แล้วเสร็จไม่มีกิจเพื่อความเป็นเช่นนี้ต่อไป ดังนั้น ภิกษุทั้งหลายจึงมีนามสมัญญาต่าง ๆ
เพราะการประพฤดิธรรม เช่น สมณะบ้าง พรหมณ์บ้าง มหาตะบ้าง เวทคูบ้าง โสถถิยะ
บ้าง อริยะบ้าง อรหันตะบ้าง...”^๔

ดังนั้น ธรรมทั้งสองประการนี้ คือ หิริ และ โอตตปปะ เรียกว่าสุกกธรรมเพราะเป็นฝ่าย
ขาว เป็นกุศลธรรมเหมือนสีขาว เป็นไปเพื่อความสะอาดผ่องแผ้วแห่งจิต เรียกว่า เทวธรรมบ้าง
เพราะเป็นธรรมที่ทำให้บุคคลให้เป็นเทวดามีความเจริญรุ่งเรือง

๓.๑.๒ มหากุศล ๘^๕

ภาพเทวดาขมุนม ยังแสดงให้เห็นถึงการที่จิตใจของมนุษย์เราประกอบด้วยจิตเป็นกุศล
ย่อมเข้าถึงซึ่งความสุขภายในจิตใจ เป็นเหมือนดังเทวดาผู้มีใจสูงส่ง หมายถึง กามาวจรกุศลจิต^{๖๖}
หรือมหากุศลจิต คือ จิตที่ประกอบด้วยเจตนาที่ดี เป็นจิตไม่มีโทษและมีผลคือ ความสุข ดังอธิบาย
ต่อไปนี้

กามาวจรกุศลจิต ที่ได้ชื่อว่ามหากุศลจิตนั้น เพราะเหตุ ๒ อย่าง คือ

^๔ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๑๕/๔๕๑-๕๖๓.

^๕ ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), คู่มือศึกษาพระอภิธรรม ปริจเฉทที่ ๑ จิตปรมัตถ์,
พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๓๓), หน้า ๔๑.

^{๖๖} วรรณสิทธิ ไวยเสวี, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมสังคหะ, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิแบบ
มหานิรณันท์, ๒๕๓๓), หน้า ๓๘-๓๙.

๑. เป็นจิตที่เกิดขึ้นได้กว้างขวางในอารมณ์^{๑๑} คือ เป็นที่หน่วงเหนี่ยวของจิต เกิดขึ้นในจิตของสัตว์ทุกภพทุกภูมิ เว้นจากมรรคบุคคลและพระอรหันต์

๒. เป็นจิตเป็นที่ตั้งแห่งการบำเพ็ญกุศล การให้ข้าว น้ำ ผ้า การถวายปัจจัย ๔ มีถวายผ้าจีวร อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค การรักษาศีล การเจริญภาวนา ให้ถึงฌาน มรรค ผล และน้อมเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์

มหากุศลจิตประกอบด้วยกุศลเหตุ คือ อโลภะจิต อโทสะจิต และประกอบด้วยปัญญา เป็นที่ตั้งแห่งการบำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ มีทาน ศีล ภาวนาซึ่งไม่มีโทษมีผลเป็นความสุข ส่งผลในปฏิสนธิกาลให้สัตว์ไปเกิดเป็นมนุษย์ ในอดีตกาล ส่งผลให้รับแต่อารมณ์ดี คือ เห็นรูปที่ดี น่าชอบใจ ฟังเสียงดีได้เพราะ เสียงที่น่าใคร่ น่าชอบใจเป็นต้น ด้วยวิบาก คือ อเหตุกุศล ๘ ดวง^{๑๒} คือ

๑. โสมนัสสสหคตฺ ฌานสมปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

จิตประกอบด้วยความยินดี เกิดพร้อมกับปัญญา (เห็นชอบ) ไม่มีเหตุกระตุ้นชักจูง

๒. โสมนัสสสหคตฺ ฌานสมปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

จิตเกิดพร้อมความยินดี ประกอบด้วยปัญญา (เห็นชอบ) มีเหตุกระตุ้นชักจูง

๓. โสมนัสสสหคตฺ ฌานวิปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

จิตเกิดพร้อมความยินดี ปราศจากความเห็นถูก ไม่มีเหตุกระตุ้นชักจูง

๔. โสมนัสสสหคตฺ ฌานวิปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

จิตเกิดพร้อมความดีใจ ปราศจากความเห็นถูก มีเหตุกระตุ้นชักจูง

๕. อุเปกฺขาสหคตฺ ฌานสมปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

จิตเกิดพร้อมความเฉย ๆ ประกอบด้วยความเห็นถูก ไม่มีเหตุกระตุ้นชักจูง

๖. อุเปกฺขาสหคตฺ ฌานสมปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

จิตเกิดพร้อมความเฉย ๆ ประกอบด้วยความเห็นถูก มีเหตุกระตุ้นชักจูง

๗. อุเปกฺขาสหคตฺ ฌานวิปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

จิตเกิดพร้อมความเฉย ๆ ประกอบด้วยความเห็นผิด ไม่มีเหตุกระตุ้นชักจูง

๘. อุเปกฺขาสหคตฺ ฌานวิปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

จิตเกิดพร้อมความเฉย ๆ ประกอบด้วยความเห็นผิด มีเหตุกระตุ้นชักจูง

^{๑๑} พระศรีวิสุทธิญาณ (อุบล นนฺทโก), อธิบายธรรมวิภาค, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราช-วิทยาลัย , ๒๕๓๘), หน้า ๑๗๔.

^{๑๒} พระคันธสาราภวังค์, อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ตาลกุด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕๕.

มหากุศลจิตที่จำแนกออกเป็น ๘ ประการนั้น เพราะเหตุแห่งสภาวะธรรม ๓ อย่าง เป็นเครื่องจำแนก คือ เวทนา ญาณ และสังขาร^{๑๑}

๑. เวทนา คือ การเสวยอารมณ์ โสภณเจตสิก คือ จิตประกอบด้วยความดีงาม เกิดพร้อมกับเวทนา ๒ อย่าง คือ โสมนัสเวทนา และอุเบกขาเวทนา จิตของสัตว์ทั้งหลายที่กระทำ ความดีเกิดพร้อมกับความอึดใจ มีความยินดีมาก เรียกว่า โสมนัสเวทนา หรือว่าจิตเกิดพร้อมกับความเฉย ๆ เรียกว่า อุเบกขาเวทนา โดยมีจิตเกิดพร้อมกับศรัทธามีผลมากหรือเกิดพร้อมกับศรัทธามีผลน้อยเป็นเครื่องจำแนก

๒. ญาณ คือ ความรู้ ได้แก่ ปัญญา

จิตของสัตว์ทั้งหลายที่ความดีประกอบด้วยปัญญา เรียกว่า ญาณสัมปยุต จิตที่ทำความดีปราศจากปัญญา เรียกว่า ญาณวิปยุต

ญาณหรือปัญญานั้นหมายเอาปัญญาในกามาวจรกุศลจิต คือ กัมมัสสกตาปัญญาและวิปัสสนาปัญญา

ปัญญา เกิดได้ ๓ ทาง คือ

๑. ปัญญา เกิดจากการฟัง เรียกว่า สุตมยปัญญา

๒. ปัญญา เกิดจากการคิด เรียกว่า จินตามยปัญญา

๓. ปัญญา เกิดจากการเจริญภาวนา กำหนดรู้รูปนาม เรียกว่า ภาวนามยปัญญา

ทสวัตถุกสัมมาทิฐิ ๑๐ ประการ

ทสวัตถุกสัมมาทิฐิ คือ ปัญญาเห็นชอบ คือ เห็นตามเป็นจริงว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เรียกว่า กัมมัสสกตาปัญญา มี ๑๐ ประการ

๑. เห็นว่าการให้ทานมีผล

๒. ผลของการบวชบรรพชา

๓. การบูชาผี

๔. วิบากแห่งกรรมดีและกรรมชั่วมี

๕. โลกนี้มี

๖. โลกหน้ามี

๗. มารดา

๘. บิดา

๙. สัตว์เกิดขึ้นทันที

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐.

๑๐. เห็นว่าสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ เป็นผู้ประกาศโลกนี้และโลกหน้าให้แจ่มแจ้ง และรู้อย่างด้วยตนเองในโลกนี้มีอยู่

กามาวจรกุศลจิตที่เกิดพร้อมปัญญาดังกล่าวมาเรียกว่า ปัญญาสัมปยุต ส่วนกามาวจรกุศลจิต (มหากุศลจิต) ที่ปราศจากปัญญา คือ จิตของสัตว์ทั้งหลายที่ทำความดีไม่ประกอบด้วยปัญญา เช่น การทำความดี มีการให้ข้าวน้ำ ให้ผ้า ถวายปัจจัย ๔ อันควรแก่สมณะบริโภค เป็นต้น ก็ทำตามประเพณีนิยม บิดา มารดา เกยท่ามา เพราะเชื่อตามธรรมเนียมประเพณี ไม่ใช่ปัญญาใคร่ตรงก่อนให้เรียกว่า จิตเกิดพร้อมกับความยินดีไม่ประกอบด้วยปัญญา

๑. กามาวจรกุศลจิต ว่าโดยประเภทแห่งสังขาร คือ จิตเกิดพร้อมกับความยินดี ไม่อาศัยการกระตุ้นชักชวนและจิตที่เกิดพร้อมกับความยินดีโดยการกระตุ้นชักชวน

กามาวจรกุศลจิต จำแนกโดยเหตุ

กามาวจรกุศลจิตว่าโดยเหตุมี ๒ คือ ติเหตุกกุศล และ ทวิเหตุกกุศล

ติเหตุกกุศล คือ การบำเพ็ญความดี มีการถวายทาน เป็นต้น กุศลจิตเกิดจากเหตุ ๑ ประการคือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ และอโมหเหตุ

ทวิเหตุกกุศล คือ การบำเพ็ญกุศล มีการถวายทาน เป็นต้น กุศลจิตเกิดจากเหตุ ๒ ประการคือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ

กามาวจรกุศลจิตว่าด้วยเจตนา ๓ อย่าง^{๑๔}

การบำเพ็ญกุศลอย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมประกอบด้วยเจตนา คือ เป็นตัวนำในการคิดปรุงแต่งหรือเป็นประธานในสังขาร และเป็นตัวการในการกระทำ ดังพุทธพจน์ที่ว่า เจตนาหิ ภิกขเว กัมมํ วทามิ ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นตัวกรรม^{๑๕} ท่านจำแนกไว้ ๓ อย่าง

๑. ปุพพเจตนา เจตนาเกิดก่อนการกระทำ

๒. มุญจเจตนา เจตนาเกิดในขณะ

๓. อปรเจตนา เจตนาเกิดภายหลังจากที่กระทำแล้ว

กามาวจรกุศลกรรม

กามาวจรกุศลกรรม คือการทำความดี หรือ สุจริตย่อมเกิดขึ้นด้วยเจตนาในการกุศลจิต จำแนกเป็น ๑๐ ประการ จัดเป็นกายสุจริต ๓ วจีสุจริต ๔ และมโนสุจริต ๓

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘๐.

^{๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๔.

กายกรรมสุจริต ๓

๑. ปาณาติปาตวิริติ เว้นจากการฆ่า
๒. อทินนาทานาวิริติ เว้นจากการลักทรัพย์
๓. กาเมสุมิฉาจารติ เว้นจากการประพฤติดีกในกาม

วจีกรรมสุจริต ๔

๔. มุสาวาทวิริติ เว้นจากการพูดคำเท็จ
๕. ปิสุณวาจาวิริติ เว้นจากการพูดส่อเสียด
๖. ผรุสวาจาวิริติ เว้นจากการพูดคำหยาบ
๗. สัมผัปปลาปวิริติ เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

มโนกรรมสุจริต

๘. อนภิชฌา ระวังเพื่อไม่ให้เกิดความโลภ
๙. อพยาปาท ระวังเพื่อไม่ให้เกิดความพยาบาท
๑๐. สัมมาทิฏฐิ ความเห็นถูก

กามาวจรกุศล ๑๐ ประการนี้ เรียกว่า กุศลกรรมบถ ๑๐ หรือ สุจริต ๑๐ ประการ
กามาวจรจิต หรือ มหากุศลจิตว่าโดยบุญกิริยาวัตถุนี้ ๑๐ ประการ^{๑๖} คือ

๑. ทานมัย บุญสำเร็จด้วยการบริจาคทาน
๒. ศีลมัย บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล
๓. ภาวนามัย บุญสำเร็จด้วยการภาวนา
๔. อปจายนมัย บุญสำเร็จด้วยการอ่อนน้อมถ่อมตนแก่ผู้ใหญ่
๕. เวชยวัจจมัย บุญสำเร็จด้วยการชวนชวายเป็นกิจที่ชอบ
๖. ปัตติทานมัย บุญสำเร็จด้วยการให้ส่วนบุญ
๗. ปัตตานุโมทนามัย บุญสำเร็จด้วยการอนุโมทนาส่วนบุญ
๘. ฐัมมัสสวนมัย บุญสำเร็จด้วยการฟังธรรม
๙. ฐัมมเทศนามัย บุญสำเร็จด้วยการแสดงธรรม

๑๐. ทิฏฐุชุกัมม์ ทำความเห็นให้ตรง^{๑๗} ประคองความคิดของตนให้ถูกต้องตาม
เป็นจริงเป็นสัมมาทิฏฐิ เป็นข้อสำคัญที่สุด เพราะจิตที่เขาตั้งใจไว้ผัดพียงทำให้เขาให้เสียหายมากกว่า
โจรเห็นโจรดั่งพระบรมศาสดาทรงปรารภ นายโคบาล ชื่อนันทะ เป็นคนมั่งคั่ง เขาเป็นคนรักษาคำ
โคของ อนาคตบัณฑิตกตบดี เพื่อจะหลีกเลียงราชภัยมีความเลื่อมใสในพระบรมศาสดา ทรง

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๘.

^{๑๗} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, นวโกวาท, หน้า ๕๘-๖๐.

อังกาสพระสงฆ์มีพระพุทธรูปเจ้าเป็นประธานตลอด ๗ วัน พระพุทธรูปองค์ทรงอนุโมทนาด้วยอนุปพิภพิกถา เขาได้บรรลุนิสาปิตติผล ถูกราชพรานยิงตายระหว่างส่งเสด็จกลับ ภิกษุทั้งหลายทูลถามพระองค์ว่า เพราะพระองค์เสร็จ นายนั้นจะจึงตาย พระศาสดาจึงตรัสว่า เพราะเราจะมาหรือไม่มาก็ตาม อุบายจะพ้นจากความตายย่อมไม่มี จึงตรัสพระคาถาในพระธรรมบทภาค ๒ ว่า โจรเห็นโจรแล้วหรือคนมีเวรเห็นคนมีเวรแล้ว ต่างกระทำความฉิบหายนั้นฉันใด จิตที่เขาตั้งไว้แล้วผิด พึงทำให้เขาให้เลวกว่าความฉิบหายนั้นนั้น^{๘๘}

บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ สงเคราะห์เข้าในบุญกิริยาวัตถุ ๓ คือ

๑. ปัตติทานมัย ธรรมเทศนามัย สงเคราะห์ในทานมัย
๒. อปจายนมัย เวชยาวัจจมัย สงเคราะห์ในศีลมัย
๓. ปัตตานุโมทนามัย ธรรมสวณมัย ทิฏฐุชุกัมม สงเคราะห์ในภาวนามัย^{๘๙}

กล่าวโดยสรุป ภาพเทพชุมนุมในพระอุโบสถวัดสุทัศนารามได้สื่อถึงคติธรรม ในธรรมอันเป็นโลกบาล เพราะบุคคลหากประกอบด้วยทศธรรม และมีมหากุศล ๘ ประการดังกล่าวข้างต้นแล้ว ย่อมเชื่อว่าเป็นเทวดา แม้ในขณะจิตปัจจุบัน หรือหากแม้ได้สิ้นอายุไขย่อมได้เสวยวิบากสู่สุคติวิสัย

๓.๒ ภาพพุทธประวัติ

การศึกษาจิตรกรรมฝาผนังไทย จึงต้องมีความรู้เนื้อหาเป็นหลัก เรื่องพุทธประวัตินี้ก็เหมือนกัน เช่น ภาพจิตรกรรมวัดต่าง ๆ มีวัดคงคาราม ราชบุรี พระอุโบสถวัดสุวรรณาราม พระอุโบสถวัดสุทัศนาราม เป็นต้น จิตรกรรมที่พบในประเทศไทยที่ได้รับยกย่องเป็นแบบครู ได้แก่ จิตรกรรมเรื่องพุทธประวัติ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ถือว่าเก่าแก่ที่สุดมีคุณค่าทางจิตรกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ซึ่งสมเด็จพระวรวงศาเจ้ามหาสุรสิงหนาทโปรดเขียนไว้ พ.ศ. ๒๓๓๘-๒๓๔๐ ฝีมือช่างราชการที่ ๑

ภาพพระพุทธประวัติเล่าเรื่องชีวิตความเป็นมาของพระพุทธเจ้าให้เห็นเป็นรูปธรรมเพื่อให้เห็นภาพที่เข้าใจง่ายขึ้น ส่วนสุนทรียภาพที่ได้รับจะน้อมนำให้เกิดปิติและศรัทธาศติธรรมที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมฝาผนัง จิตรกรต้องการเขียนเพื่อสะท้อนให้เกิด สิ่งที่ย่อมเห็นได้ง่าย เรื่องราวพุทธประวัติที่ช่างโบราณ ถ่ายทอดเป็นหลักในจิตรกรรมไทยการจัดองค์ประกอบภาพ นำเอาเหตุการณ์ที่

^{๘๘} พระศาสนโสภณ (แจ่ม จตุตสโล), **ธรรมสมบัติ**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๓๓.

^{๘๙} พระศรีวิสุทธิญาณ (อุบล นนทโก), **อธิบายธรรมวิภาค**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๒๓๓.

สำคัญแต่ละปริณิเทศเป็นส่วนประกอบที่สำคัญ ข้อสังเกตจิตรกรจะเขียนภาพของพระพุทธเจ้า อยู่ส่วนที่สำคัญและภาพบุคคลอื่น ๆ เพื่อบอกให้ทราบว่า เป็นพุทธประวัติตอนใด จิตรกรเขียนภาพ พุทธประวัติในพื้นที่โบสถ์วิหารจะเขียนเต็มพื้นที่โดยไม่แบ่งเหมือนจิตรกรรมสากล จากการศึกษา ภาพพุทธประวัติในจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดคูสิดารามพบว่าภาพพุทธประวัติทุก ๆ ผนัง ได้แสดงถึงคติธรรม คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ และโพชฌงค์ ๗ ดังนี้

๓.๒.๑ กุศลกรรมบถ ๑๐^{๒๐}

ภาพพุทธประวัติในพระอุโบสถวัดคูสิดารามทุก ๆ ภาพ ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับการประพจน์ในกุศลกรรมบถอย่างแนบแน่น กล่าวคือ บุคคลจะต้องมีการประพจน์ในบุญกุศล ถึงจะได้เกิดมาเป็นบุคคลสำคัญในทางพุทธศาสนา เช่น เป็นพระพุทธเจ้า พระพุทธบิดา พระพุทธมารดา พระอัครมหาสาวก พระมหาสาวก เหล่าบรรดาสาวกทั้งหลาย ตลอดจนทั้งผู้มีเกียรติ ประวัติดังมาที่ปรากฏในพุทธประวัติ

ส่วนการประพจน์กุศลกรรมบถ คือ กระทำแต่ทางกุศล ทางดีงาม เป็นบุญ เป็นคุณ มนุษย์ที่ประกอบแต่กุศลกรรม จะมีความองอาจสามารถทำความดีได้ มีการให้ทาน นอกจากจะ สงเคราะห์ อนุเคราะห์ แก่มนุษย์ภูมิเดียวกันแล้ว ยังมีใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่สัตว์ในภูมิอื่น ๆ เช่น ให้แก่ สุนัข แมว ช้าง ม้า โค กระบือ เป็นต้น การรักษาศีลเป็นการบำเพ็ญกุศลสูง ๆ มีศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ และศีล ๒๗๗ การเจริญภาวนาก็เจริญสมณะ และวิปัสสนา เป็นพระอริยะชั้น โสดาบัน สกิทาคามี อนาคามี พระอรหันต์ พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นทาง กุศลกรรมบถ จะกล่าวถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ซึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายที่ตายแล้วไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ตรัสแก่ พราหมณ์และคหบดี ชาวบ้านสาละว่า การประพจน์กรรมไม่สม่ำเสมอหลังจากตายแล้วไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก สัตว์ทั้งหลาย หลังจากตายไปแล้วเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะการประพจน์กุศลกรรมบถเป็นเหตุ

กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ คือ การประพจน์กายสุจริต ๓ การประพจน์จิตสุจริต ๔ การประพจน์มโนสุจริต ๓ ดังอธิบายต่อไปนี้

การประพจน์กายสุจริต ๓ ประการ คือ

๑. เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑะ ศีลตราวุธ มีละอายต่อบาป มีความเอ็นดูมุ่งประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลาย

๒. เป็นผู้เว้นขาดจากการลักทรัพย์ ไม่ถึงเอาทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจ ของผู้อื่นของนั้นอยู่ปากดี อยู่บ้านก็ดี ที่เจ้าของไม่ได้ให้ด้วยอาการขโมย

^{๒๐} อภ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓๖/๓๒๒, อภ.ทสก.อ. (ไทย) ๓/๔๓/๓๔๘.

๓. เว้นจากการประพาศิพิตทางกามไม่ล่วงละเมิดสตรี ที่มารดา บิดา พี่น้องชาย น้องหญิงปกครอง สตรีมีญาติปกครอง สตรีประพาศิพิตธรรม สตรีมีสามี สตรีมีภักดิ์คุ้มครอง โดยที่สุตสตรีที่บุรุษสวมมาลัยหมายไว้

การประพาศิพิต ๔ ประการ คือ

๔. เว้นจากการพูดคำเท็จ คือ เขาอยู่ในสภากีติ ในบริษัทกีติ กลางหมู่ญาติ ราชสำนัก ถูกเขาอ้างเอาเป็นพยาน เขารู้ก็กล่าวว่ามี ไม่รู้ไม่เห็นก็กล่าวว่ามีไม่รู้ไม่เห็น ไม่พูดเท็จเพราะตนหรือผู้อื่นเป็นเหตุหรือเพราะอามิสสินจ้าง

๕. เว้นจากการพูดส่อเสียด คือ ฟังคำฝ่ายนี้แล้วไปบอกฝ่ายโน้น เพื่อทำลายฝ่ายนี้ ฟังความฝ่ายโน้นแล้วมาบอกฝ่ายนี้ เพื่อทำลายฝ่ายโน้น สมานความแตกแยกกัน ส่งเสริมคนที่ปรองดองกันขึ้นชมเชยเพิกถอนผู้มีความสามัคคี พูดแต่คำสร้างสรรค์สามัคคีกัน

๖. เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ พูดแต่คำไม่มีโทษ คำไพเราะ น่ารักคำพูดจับใจ เป็นคำพูดชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่ พอใจ

๗. เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ พูดคำจริง อิงประโยชน์ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดคำมีหลักฐานมีที่อ้างอิง มีที่กำหนดประกอบด้วยประโยชน์ เหมาะกับกาลเวลา

การประพาศิพิต ๓ ประการ คือ

๘. เป็นผู้ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา คือ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นว่า “ทำอะไรทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นจะพึงเป็นของเรา”

๙. ไม่พยาบาท ไม่คิดร้ายว่า “ขอสัตว์เหล่านี้จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีจิตพยาบาท ไม่มีความทุกข์ มีความสุข รักษาตนเถิด”

๑๐. เป็นสัมมาทิฐิ มีความเห็นไม่วิปริตว่า ทานที่แล้วมีผล ฆัญญาแล้วมีผล การเช่นสรวงมีผล ผลแห่งกรรมดีและกรรมชั่วมี โลกนี้และโลกหน้านี้ คุณมารดาบิดามี สัตว์โอปปาติกะมี สมณพราหมณ์ผู้ประพาศิพิตปฏิบัติชอบ ทำโลกนี้และโลกหน้าให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งมีอยู่ในโลก

๓.๒.๒ โพชนงค์ ๗^{๒๑}

โพชนงค์ ธรรมเป็นเครื่องสนับสนุนให้ตรัสรู้ธรรมมี ๗ ประการ ดังต่อไปนี้

๑. สติสัมโพชนงค์ ความระลึกได้ ความสำนึกพร้อมอยู่ จิตอยู่กับเรื่องนั้น ๆ

๒. ชัมมวิจยสัมโพชนงค์ ความเพียรธรรม ความสอดคล้องสืบค้นธรรม

^{๒๑} อ.สุตต. (ไทย) ๒๓/๒๖/๔๐-๔๑.

๓. วิริยะ ความเพียร

๔. ปีติ ความอิ่มใจ

๕. ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ความผ่อนคลายของกายและใจ

๖. สมာธิสัมโพชฌงค์ ความมีใจตั้งมั่น จิตแน่วแน่ในอารมณ์เดียว

๗. อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ความมีใจเป็นกลาง เพราะพิจารณาเห็นชอบตามความเป็นจริง

โพชฌงค์ ธรรมเครื่องตรัสรู้ เป็นธรรมสนับสนุนในการเจริญสมาธิ ใช้สมาธินั้น เพื่อประโยชน์แห่งการบรรลุธรรมสูง ๆ ไป มีวิชา และวิมุตติให้สมบูรณ์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับคุณทลียปริพาชกที่ทูลถาม พระองค์ว่า “ธรรมเหล่าไหนที่บุคคลเจริญแล้วทำให้มากแล้ว ทำวิชาและวิมุตติให้บริสุทธิบริบูรณ์”

คุณทลียะ โพชฌงค์ ๗ ประการ คือ สติสัมโพชฌงค์ ฌัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยะสัมโพชฌงค์ ปีติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมာธิสัมโพชฌงค์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ที่บุคคลเจริญแล้วทำให้มากแล้วทำวิชาแล้ววิมุตติให้บริสุทธิบริบูรณ์

ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ อย่าง คือ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจะกุกกุจจะ และวิจิกิจฉา เป็นเหตุให้จิตเศร้าหมอง ไม่อ่อน ไม่เหมาะแก่การใช้งาน ไม่ผุดผ่อง ไม่พึงช้าน ไม่ตั้งมั่นเพื่อความสิ้นแห่งอาสวะ

ธรรมนี้ไม่มีเหตุให้จิตเศร้าหมอง พระผู้มีพระภาคตรัสโพชฌงค์ ๗ ประการ คือ สติ ฌัมมวิจยะ วิริยะ ปีติ ปัสสัทธิ สมာธิ และอุเบกขา ไม่เป็นเครื่องกั้นไม่เป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งซึ่งผลแห่งวิชาและวิมุตติ

ผู้วิจัยขอสรุปว่า คติธรรมที่สื่อในภาพพุทธประวัติจากจิตรกรรมฝาผนังใน พระอุโบสถวัดคูสิดาราม คือ กุศลกรรมบถ ทั้ง ๑๐ ประการ ผู้ประพฤติในกุศลกรรมย่อมก่อเกิดสัมมาทิฐิ ได้พบพระพุทธรูปศาสนาทั้งในปัจจุบันชาติ และอนาคตกาล และคติธรรมที่ลึกซึ้งขึ้นไปย่อมเป็นเหตุให้เข้าถึงธรรม ซึ่งไม่มีเหตุให้จิตเศร้าหมอง อันได้แก่โพชฌงค์ ทั้ง ๗ ประการ โดยแท้

๓.๓ ภาพमारผจญ

ภาพमारผจญ เป็นภาพขนาดใหญ่ มีรูปพระพุทธเจ้าประทับพิงเหนือรัตนบัลลังก์มีฉัพพรรณรังสี มีต้นมหาโพธิ์สีเขียว ภาพตอนล่างของพระพุทธเจ้าเป็นภาพพระแม่ธรณีบีบน้ำจากมวยผม สองข้างของพระพุทธเจ้าเป็นกองทัพพญามารชุกุลคามให้พระสิทธัตถะทรงเลิกทำความเพียรพยายาม แต่พระองค์ไม่กลัวระลึกบารมีธรรม ๑๐ ประการที่ได้เคยบำเพ็ญมา และอธิษฐานจิตให้พระแม่ธรณีช่วย พระแม่ธรณีจึงปรากฏตัวขึ้นบีบน้ำจากมวยผมไหลท่วมพญามารพร้อม

บริวารหนีไปหมด เมื่อพระองค์หมดสิ้นผู้รับกวนแล้วจึงตั้งจิตบำเพ็ญความเพียรต่อไปจนได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในวันเพ็ญ ๑๕ ค่ำ เดือน ๖^{๒๒} จากการศึกษาภาพमारผจญบนจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดคูสิดาราม ผู้วิจัยพบว่า ภาพนี้แสดงถึงคติธรรม คือบารมี ๑๐ บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ดังอธิบายต่อไปนี้

๓.๓.๑ บารมี ๑๐

คำว่า บารมี” น่าจะมาจากศัพท์เดิมว่า ปรม ลง ณ ปัจจัย ใน รากาติตัทธิต ได้ศัพท์ว่า ปารม แล้วลง อี อิตถิลิงค์ อีกที เป็นปารมี การลงปัจจัยในรากาติตัทธิต^{๒๓} ในฎีกาของพระคัมภีร์จีนาลังการ มีการวิเคราะห์การประกอบรูปศัพท์ว่า “ปารมิโยติ ปาริ นิพพานํ อียนนติ ปวตุเนนติ สาธเนตติติ ปารมิโย ฯ นิพพานสาธกา หิ ทานเจตนาทโย ธมฺมา ปารมิตา ปารมิติปี วุจฺจนฺเต”^{๒๔}

แปลว่า คำว่า ปาริโย (รูปพหูพจน์ของคำว่า บารมี) วิเคราะห์ได้ว่า คุณชาติทั้งหลายเหล่าใดย่อมไปถึงซึ่งฝั่ง คือพระนิพาน ได้แก่ยังพระ นิพานให้เป็นไปหรือให้สำเร็จ คุณชาติทั้งหลายเหล่านั้นย่อมชื่อว่า ปารมิโย ฉะนั้นบัณฑิตย่อมเรียกระดมทั้งหลาย มีเจตนาในการให้ทาน เป็นต้นว่า บารมีหรือปาริตา เพราะเป็นธรรมซึ่งยังพระนิพาน ให้สำเร็จได้^{๒๕}

ในพระไตรปิฎก ได้ให้ความหมาย ของคำว่า บารมี อีกความหมายหนึ่ง คือ เป็นเป้าหมายของการปฏิบัติธรรม และ อีกความหมายหนึ่งคือเป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดคือหมุดกิลเลสเป็นพระอรหันต์^{๒๖}

บารมี หมายถึง การเก็บ การสะสมความดีไว้ในใจ ข้อปฏิบัติความดีที่ควรบำเพ็ญ บารมี คือ การเก็บ การสะสมความดีไว้ในตัว คือ จิตใจ^{๒๗} ได้แก่ คุณความดีที่ได้บำเพ็ญมา คุณสมบัติที่ทำ

^{๒๒} ชุมศรี มหาสันทนะ และคณะ, **พุทธประวัติจากจิตรกรรมฝาผนังไทย**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเอเชียบุคส์), หน้า ๓๒.

^{๒๓} การลงปัจจัยในรากาติตัทธิตดูใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **บาลีไวยากรณ์วชิราภัก ภาคที่ ๒ สมาสและตัทธิต**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๑๕๓.

^{๒๔} ฎีกาของพระคัมภีร์จีนาลังการผูก ๑, ลานหน้า ๒ บรรทัดที่ ๒ ดูหมายเลข ๖๖๘๓ ต.๑๒๗ ข.๕/๕.

^{๒๕} พระครูปริยัติคณานุรักษ์ (พงษ์สันต์ ศรีสมงาม), “การศึกษาเปรียบเทียบบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนดรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๖.

^{๒๖} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี, **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑๕.

^{๒๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๑๓๒.

ให้ยิ่งใหญ่ เช่น บารมีปกเกล้าฯ พ่ายแพ้แก่บารมี ประกอบด้วย ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ
ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขาบารมี^{๒๔}

บารมีในความหมายของธรรม ๑๐ ประการอันบุคคลปฏิบัติแล้วจักบรรลुพระโพธิญาณ
เรียกว่า ทศบารมี ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๑. ทานบารมี หมายถึง บุคคลผู้มีจิตประกอบด้วยอาทรปรารธนาอนุเคราะห์สงเคราะห์
บุคคลผู้สมควรควรแก่การได้รับสงเคราะห์ อนุเคราะห์ ด้วยปัจจัย ๔ ด้วยอามิสวัตถุสิ่งของและ
การแนะนำสั่งสอนซึ่งจัดเป็นธรรมทาน

๒. ศีลบารมี หมายถึง การงดเว้น (วิรัติ) จากทุจริตงดเว้นจากความชั่ว ว่าโดย
ประเภทที่ ๓ คือ สัมปัตตวิริติ สมาทานวิริติ และสมุจเฉทวิริติ

๓. เนกขัมมบารมี หมายถึง การออกบวช เป็นนักรบวช เพื่อขจัดโทษอันจะพึงเกิดขึ้น
ทางไตรทวาร ตามอุดมคติของนักรบวชที่ตนเชื่อถือ

๔. ปัญญาบารมี คือ ความรู้ รู้เหตุแห่งความเสื่อม เรียกว่า อุบายโกศล รู้เหตุแห่ง
ความเจริญ เรียกว่า อุบายโกศล รู้ทางหลักหนีจากความเสื่อม ดำเนินไปสู่ทางแห่งความเจริญ
เรียกว่า อุบายโกศล ปัญญาเป็นแสงสว่าง แห่งชีวิต การดำเนินชีวิต ปัญญาเกิดได้ ๓ ทาง คือ
ปัญญาเกิดจากการฟัง เรียกสุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการคิด เรียกว่า จินตามยปัญญา และ
ปัญญา เกิดจากการปฏิบัติ เรียกว่า ภวานามยปัญญา

๕. วิริยบารมี หมายถึง ความเพียร ความพยายามในการประกอบกิจการงานน้อยใหญ่
ตามหน้าที่ของตน เพียรละความชั่ว ที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรระวังไม่ให้บาปอกุศลที่ยังไม่เกิดไม่ให้
เกิดขึ้น เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญไปพลุลย์

๖. ขันติบารมี หมายถึง ความอดทน อดกลั้น คือ อดทนต่อความลำบาก อดทนต่อ
ทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นทางกาย และอดทนต่ออารมณ์ที่ตนไม่ปรารถนา อันตนจะต้องประสบที่ตนเอง
เกี่ยวข้องในการดำเนินชีวิต

๗. สัจจะบารมี หมายถึง ความจริง ความตั้งสัจจะว่า จะทำสิ่งใดแล้วต้องทำสิ่งนั้นให้
สำเร็จไม่ทอดทิ้งจนกว่าจะเสร็จตามเป้าหมายที่ตนตั้งไว้

๘. อธิษฐานบารมี หมายถึง ความตั้งใจมั่น เป็นลักษณะของความตั้งใจมั่นคง หรือตั้ง
ปณิธานแน่วแน่ที่จะทำความดีละความชั่ว

^{๒๔} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร :
บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๖๒๕.

๘. เมตตาบารมี หมายถึง ความรัก ความปรารถนาดี ต่อสัตว์ทั้งหลาย ปรารถนาให้ สัตว์เหล่านั้นมีชีวิตเป็นปกติสุข ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกันและกัน เห็นสัตว์ตกทุกข์ได้ยากพร้อมที่จะช่วยเหลือ

๑๐. อุเบกขาบารมี เป็นลักษณะของผู้มีจิตมั่นคงหนักแน่นประกอบด้วยปัญญา เข้าใจ เหตุผลตามเป็นจริง ไม่ล่วงอคติ

ในมหานิบาตชาดก ได้กล่าวถึงการเสวยพระชาติเพื่อบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการของ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๒๕} ดังนี้

๑. เตมียชาดก พระเจ้าเตมีย์ ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมี
๒. มหาชนกชาดก พระมหาชนก ทรงบำเพ็ญวิริยบารมี
๓. สุวรรณสามชาดก พระสุวรรณสาม ทรงบำเพ็ญเมตตาบารมี
๔. เนมิราชชาดก พระเจ้านะมิราช ทรงบำเพ็ญอุทฺธยานบารมี
๕. มโหสถชาดก พระมโหสถบัณฑิต ทรงบำเพ็ญปัญญาบารมี
๖. ภูริทัตตชาดก พระเจ้าภูริทัตต ทรงบำเพ็ญศีลบารมี
๗. จันทกุมารชาดก พระจันทกุมาร ทรงบำเพ็ญขันติบารมี
๘. มหานารทกัสสปชาดก พระมหานารทกัสสปะ ทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี
๙. วิรุทธชาดก วิรุทธบัณฑิต ทรงบำเพ็ญสัจจบารมี
๑๐. เวสสันดรชาดก พระเวสสันดร ทรงบำเพ็ญทานบารมี^{๒๖}

นอกจากนี้ คำว่า บารมีนั้นท่านแบ่งออกเป็น ๓ ระดับ^{๒๗}

๑. ขั้นบารมี การบำเพ็ญบารมีตามปกติ เช่น การสละทานก็ให้ตามปกติมีวัตถุสิ่งของของตน พอที่จะทำได้

๒. ขั้นอุปบารมี การให้ที่ยิ่งกว่า เช่น การสละอวัยวะ มีสละดวงตา เป็นต้น

๓. ขั้นปรมัตถบารมี เป็นการบำเพ็ญบารมีขั้นสูงสุด เช่น การเสียสละชีวิตเพื่อรักษาธรรมหรือเพื่อประโยชน์แก่ส่วนรวม

แต่มีข้อสังเกตถึงความหมายของบารมี ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ดังนี้

๑. ขั้นการบำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ ประการ

๒. ขั้นของบารมีคือ บารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี

^{๒๕} พุ.ช. (ไทย) ๒๘/๓๔-๑๒๖๔.

^{๒๖} พระครูปริยัติคณานุรักษ์ (พงษ์สันต์ ศรีสมงาม), “การศึกษาเปรียบเทียบบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน”, หน้า ๒๕.

^{๒๗} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๓/๒/๔/๑๕๐

๓. ระยะเวลาในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ เมื่อเริ่มต้นได้รับการพยากรณ์จากสำนักของพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน คือ สื่อสงไขยแสนกัป

๔. ความเต็มเปี่ยมของบารมีนั้น

ยังมีขอบเขตในแต่ละการบรรลุธรรมด้วย กล่าวคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะต้องมีความเต็มเปี่ยมของบารมีในขอบเขตที่มากกว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าและลดหลั่นลงมาตามลำดับจนถึงระดับอริยบุคคลคือ พระโสดาบัน^{๓๒} ดังนั้น การบำเพ็ญบารมีกระจายออกเป็นบารมี ๓๐ คือ บารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ ปรมัตถบารมี ๑๐ รวมเป็นบารมี ๓๐ ทศ พระโพธิสัตว์ผู้หวังตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าต้องบำเพ็ญบารมีเหล่านี้ให้ครบบริบูรณ์^{๓๓}

๓.๓.๒ บุญกิริยาวัตถุ ๑๐

บุญกิริยาวัตถุ คือ สิ่งเป็นที่ตั้งแห่งการทำบุญ เรื่องที่จัดเป็นการทำความดี หลักการทำความดี คำว่า บุญ ในส่วนนี้เป็นเหตุ หมายถึง เจตนาที่ประกอบด้วยกุศล เมื่อกระทำบุญด้วยกาย วาจา และใจ คือ บุญเกิดขึ้นภายในจิตใจที่ดี ทางกายหรือพูดด้วยวาจา สามารถบรรเทาผลละกิเลสได้ ผลออกมา คือ ความสุข ความอิ่มใจ ความปราโมทย์ การกระทำนั้น เรียกว่า บุญ ดังมีข้อความว่า “หากบุรุษทำบุญ พึงทำบุญนั้นบ่อย ๆ พึงทำความพอใจในบุญนั้น เพราะการสั่งสมบุญ เป็นเหตุให้เกิดความสุข ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอย่ากลัวบุญเลย เพราะคำว่าบุญ ๆ นี้เป็นชื่อของความสุข”^{๓๔}

การที่ทายกจะบริจาคทาน ที่จัดว่าเป็นบุญพิเศษ คือ มีผลมาก จะต้องสมบูรณ์ด้วยคุณสัมปทา ๔ ประการ^{๓๕} ดังนี้คือ

๑. วัตถุสัมปทา	ผู้ที่ตนบริจาคให้จะต้องเป็นพระอริยบุคคล
๒. ปัจจัยสัมปทา	สิ่งของที่บริจาคจะต้องได้มาโดยชอบธรรม
๓. เจตนาสัมปทา	เจตนาบริสุทธิ์ทั้ง ๓ กาล

^{๓๒} พระครูปริยัติคณานุรักษ์ (พงษ์สันต์ ศรีสมงาม), “การศึกษาเปรียบเทียบบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน”, หน้า ๒๕.

^{๓๓} อง.อญ. (ไทย) ๒๓/๓๖/๒๕๔. ; พุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๖๐/๔๑๕.

^{๓๔} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๑๘/๖๘.

^{๓๕} พระอคุลข์ จิตมโน (โพธิ์ไธย), “ศึกษาทฤษฎีธรรมเวทนียกรรมในพระพุทธศาสนาและสังคมไทย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๒๘.

๔. คุณาติเรกสัมปทา พระอริยบุคคลออกจากนิโรธสมบัติใหม่ ๆ^{๓๖}

ข้อสันนิษฐานเรื่องการให้ทานมีผลพิเศษนี้เป็นไปได้โดยยาก ทานที่ให้ได้ผลเช่นนี้ แม้ในครั้งพุทธกาลก็มีเพียง ๖ คนเท่านั้น ปัจจุบันการทำบุญมุ่งไปที่ผู้ให้และผู้รับ คือ ทั้งสองฝ่ายต่างเป็นผู้บริสุทธฺ์ มีศีล และกัลยาณธรรมด้วยกันทั้งสองฝ่าย สิ่งของที่ได้มาเป็นของบริสุทธฺ์ชอบธรรม ไม่ผิดกฎหมาย และเจตนาทั้ง ๓ บริสุทธฺ์บริบูรณ์

หลักแห่งการทำบุญ ๑๐ ประการ^{๓๗}

๑. ทานมัย บุญสำเร็จด้วยการบริจาคทาน สิ่งทีบริจาจะต้องได้มาโดยชอบธรรม

๒. สีสัมมัย บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล ได้แก่เจตนางดเว้นไม่ละเมิดสิกขาบท คือกำจัดความโหดร้ายทางกายทางวาจา ปิดกั้นทางที่ตนจำทำความชั่วความหยาบช้ำ

การปฏิบัติในการรักษาศีล เลือกปฏิบัติหรือรักษาศีลตามความสามารถและสมควรแก่เพศภาวะของตน เช่น รักษาศีล ๕ สำหรับคนทั่วไป ศีล ๘ หรือศีลอุโบสถ สำหรับอุบาสกอุบาสิกา ศีล ๑๐ สำหรับสามเณร ศีล ๒๗๖ สำหรับพระภิกษุ ศีล ๓๑๑ สำหรับภิกษุณี

เมื่อบุคคลตั้งใจจะรักษาศีลประเภทใดพึงชำระศีลของตนให้หมดจดบริสุทธฺ์เสมอ ๆ

ผลของการสมาทานรักษาศีล หมดจดด้วยดี ย่อมเป็นผู้มีความสะอาดกาย สะอาดวาจา ไม่มีมลทินโทษ ระวังเวรภัย เป็นผู้มีระเบียบวินัย เจริญก้าวหน้าในการดำเนินชีวิต

๓. ภาวนามัย บุญสำเร็จด้วยการภาวนา

การทำบุญประเภทนี้มีความมุ่งหมายให้เป็นผู้ฉลาด เป็นการฝึกอบรมจิตใจให้ฉลาดพิจารณาตามคำพระอรธรรคทถาจารย์ว่า “เจตนาของบุคคลผู้พิจารณาไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาก็ดี เจตนาของผู้ได้ฌานก็ดี เจตนาอันประกอบด้วยวิจิัยงาน และศึกษาศีลปะไว้ก็ดีเรียกว่า บุญกิริยาวัตถุสำเร็จด้วยการภาวนา”

ผลที่ได้รับ เป็นการพัฒนาจิตใจให้ฉลาดมีวิชาความรู้ไม่หลงมกมาย สุดท้ายก็หลุดพ้นจากอาสวะกิเลสทั้งปวง

๔. อปจายนมัย บุญสำเร็จด้วยการประพฤดิอ่อนน้อมถ่อมตน

อปจายนมัย การประพฤดิอ่อนน้อมถ่อมตน ชื่อว่า เป็นบุญ เพราะได้ลดมานะความกระด้าง การแสดงความเคารพต่อผู้ใหญ่ คืออุณิบุคคล ได้แก่ ผู้เจริญโดยชาติกำเนิดผู้เจริญโดยวัย

^{๓๖} พระอรรถกถาธรรมปิฎก ธรรมชาดก, ปรมัตถสัทธกม มหาอภิชัมมัตถสังคหฎฐิกา ปริเฉทที่ ๕ เล่ม ๒ กัมมสตูกกะและมรณูปปัตติตูกกะ, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕) หน้า ๔๘.

^{๓๗} พระเทพคิลก (ระแบบ จิตญาโณ), อธิบายคดิธรรมจากนวกาวาท, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๒๔.

และผู้เจริญโดยคุณธรรม โดยหลักปฏิบัติแล้วพระพุทธเจ้าได้ประทานโอวาทแก่พระมหากัสสปะ ให้มีความละเอียด มีความเกรงใจในภิกษุทั้งหลายทั้งนี้เป็นพระเถระปานกลาง และพระบวชใหม่

การประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตนเป็นมงคลสูงสุด เพราะการเคารพยำเกรง นับถือบูชาต่อบุคคลผู้ควรบูชา ดังพระบาลีในมงคลสูตรว่า “ปุชา จ ปุชะนียานัง เอตัมมังกะชะมุตตะมัง”

๕. เวยยาวัจจมัย บุญสำเร็จด้วยการชวนช่วยในการทำงานที่ชอบ

การช่วยเหลือการทำงานที่ชอบ แสดงถึงความมีน้ำใจต่อผู้อื่น ด้วยความรักเมตตา ความหวังดีต่อผู้อื่น ช่วยเหลือด้วยแรงกาย กำลังทรัพย์ ให้คำปรึกษา เพื่อให้งานนั้นเสร็จ ถือแม้ว่างานนั้นจะเสร็จแล้ว ความรัก ความมีน้ำใจผูกพันทั้งสองฝ่ายยังก่อให้เกิดความสามัคคีพึ่งพากันได้ ในภายหน้า

การช่วยเหลือการทำงานที่ชอบท่านผู้จัดการเป็นบุญเพราะอำนวยความสะดวกแก่กุลเกกกัน ทั้งสองฝ่าย คือ แก่ตนและผู้อื่น

๖. ปัตติทานมัย บุญสำเร็จด้วยการให้ส่วนบุญ

บุญเกิดจากการแบ่งส่วนบุญ คือ ความดี ความสุขที่ตนทำแล้ว แก่คนอื่น ชื่อว่าเป็นบุญเพราะเป็นการขจัดความตระหนี่ คือ ตระหนี่ธรรมที่ตนได้รับความสงบสุข จากความดีที่ตนกระทำซึ่งเป็นคตินิยม การอุทิศส่วนบุญให้แก่ผู้ล่วงลับไป และผู้มีชีวิตอยู่ เมื่อเขาได้รับรู้เจตนาที่เราให้แล้วเขาจะได้ชื่นชมยินดี

๗. ปัตตานุโมทนามัย บุญสำเร็จด้วยการอนุโมทนาส่วนบุญ

เมื่อบุคคลได้ยินได้ทราบได้ฟังว่า เขาให้ส่วนบุญแก่ตนจากผู้อื่นแล้ว แสดงความยินดีในคุณความดีที่เขาให้ข้อนี้จัดว่าเป็นบุญ เพราะเป็นการขจัดความริษยา ความพยาบาทออกไป ได้เพิ่มบุญทวีคุณภาพของจิตใจ พัฒนาคุณภาพจิตใจให้สูงขึ้น มีความสงบระงับโดยลำดับ

๘. ฆัมมัสสวนมัย บุญสำเร็จด้วยการฟังธรรม

อานิสงส์การฟังธรรม พระพุทธองค์ตรัสไว้ใน ฆัมมัสสวนสูตร ว่าด้วยอานิสงส์การฟังธรรม “ภิกษุทั้งหลาย การฟังธรรมมีอานิสงส์ ๕ ประการ”^{๓๘} คือ

๑. ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง

๒. เข้าใจชัดสิ่งที่ได้ฟังแล้ว

๓. บรรเทาความสงสัยเสียได้

๔. ทำความเห็นให้ตรง

๕. จิตของผู้ฟังธรรมย่อมเลื่อมใส

๘. ฆัมมเทสนามัย บุญสำเร็จด้วยการแสดงธรรม

^{๓๘} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๒/๓๔๔.

การแสดงธรรม การพูด การสนทนาธรรม การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันและกัน ในเรื่องพระธรรมนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า ธรรมสากัจฉา จัดว่าเป็นอุดมมงคลเพราะเกิดจากกุศลเจตนา จะให้ผู้ฟังเข้าใจคติธรรมคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาและตนเองก็เข้าใจคติธรรมนั้นด้วย ชื่อเป็นบุญเพราะกำจัดโมหะ ความหลง ในเรื่องนั้น ๆ การแสดงธรรมชื่อว่าการให้ธรรมเป็นทาน ย่อมชนะการให้ทั้งปวง ดังพุทธภาษิตว่า สัพพทานํ ธมฺมทานํ ชินาติ.

๑๐. ทิฏฐุชุกัมม์ บุญสำเร็จด้วยการทำความเห็นให้ตรง

การทำความเห็นของตนให้ตรง คือ ให้เที่ยงตรง วัตถุประสงค์ตามกฎ ตามคติธรรม ได้แก่ ความเห็นชอบ ๑๐ ประการ

๑. ทานที่ให้แล้วมีผล
๒. ยัญที่บูชาแล้วมีผล
๓. การสังเวทที่บวงสรวงแล้วมีผล
๔. ผลวิบากของกรรมที่ทำดีทำชั่วมีอยู่
๕. โลกนี้มี
๖. โลกหน้ามี
๗. มารดา มี
๘. บิดามี
๙. สัตว์เป็นอุปปาดะมี

๑๐. สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบซึ่งประกาศโลกนี้โลกหน้าให้แจ่มแจ้งเพราะรู้อย่างด้วยตัวเองในโลกนี้มีอยู่

ผู้วิจัยเห็นว่า คติธรรมเกี่ยวกับ บุญกิริยาวัตถุโดยย่อมี ๓ ประการ คือ ทาน ศีล ภาวนา พระผู้มีพระภาคตรัสแสดงว่า เป็นเครื่องกำจัดกิเลส คือ ทานกำจัดกิเลสอย่างหยาบ คือ โลภะ ศีลกำจัดกิเลสอย่างกลาง คือ โทสะ ภาวนา กำจัดกิเลสอย่างละเอียด คือ โมหะ หรือเป็นเหตุบรรเทา กิเลสให้เบาบางลงและกำจัดให้หมดสิ้นไปในที่สุด

๓.๔ ภาพนรกภูมิ

สำหรับภาพนรกภูมิในพระอุโบสถวัดดุสิตารามนี้ มีอยู่ในผนังที่ ๒๒ ฝาผนังตั้งอยู่ข้างล่างด้านหลังของพระประธาน เป็นภาพวาดนรกภูมิ ด้านล่างจะเป็นภาพวาดนรกภูมิ ด้านบนจะเขียนภาพเรื่องไตรภูมิ เฉพาะอย่างยิ่งภาพนรกภูมิในพระอุโบสถวัดดุสิตารามนี้ เป็นภาพการลงโทษทุกชนิดแก่ผู้กระทำความบาป และผู้กระทำความบาปส่วนมากก็จะหันหน้าไปยังพระมาลัยและกระทำการเคารพเพื่อจะขอให้หลุดพ้นจากทุกข์เวทนา ภาพอย่างนี้มีเขียนอยู่เกือบทุกวัดที่มีจิตรกรรมฝาผนัง

แต่ก็ไม่มีแห่งใดที่ภาพเมืองนรกจะได้รับการวาดขึ้นอย่างน่ากลัว และให้ความรู้มากเท่ากับที่วัดคูสิดาราม

จากการศึกษาภาพนรกภูมิในพระอุโบสถวัดคูสิดาราม ผู้วิจัยเห็นว่า เพราะบุคคลประพฤตินอกอุสสกรรมบถ ๑๐ ประการ และอบายมุข ย่อม เป็นเหตุนำมาซึ่งความเสื่อม ทั้งในการดำเนินชีวิตในยุคปัจจุบัน หรือในคติภพเป็นเหตุให้ตกไปสู่ นรกภูมิตามความเชื่อในพระพุทธศาสนา ดังตัวอย่างที่ปรากฏในภาพนรกภูมิในพระอุโบสถวัดคูสิดารามนี้

ส่วนรายละเอียดของอุสสกรรมบถ ๑๐ ประการ และอบายมุข ดังต่อไปนี้

๓.๔.๑ อุสสกรรมบถ ๑๐ ประการ^{๓๕}

อุสสกรรมบถ คือความประพฤติชั่วทางกาย ๓ ประการ ทางวาจา ๔ ประการ และทางใจ ๓ ประการ รวมเป็น อุสสกรรมบถ ๑๐ ประการ^{๓๖} ดังรายละเอียดต่อไปนี้

กายทุจริต ๓ ประการ คือ

๑. เป็นผู้ฆ่าสัตว์ คือ เป็นคนหยาบช้ำ มีมือเปื้อนเลือด ไม่ละอาย ไม่มีความเอนดูในสัตว์ทั้งหลาย

๒. เป็นผู้ลักทรัพย์ คือ ถูเอาทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่น ของนั้นอยู่ในปากก็ดี อยู่ในบ้านก็ดี อันเจ้าของไม่ได้ให้ด้วยจิตเป็นเหตุขโมย

๓. ประพฤติผิดในกาม คือ ประพฤติล่วงละเมิดสตรีที่บิดา มารดา พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว ปกครอง สตรีที่ประพฤดิธรรม สตรีมีสามี สตรีมีกฎหมายคุ้มครองโดยที่สุตสตรีที่บุรุษสามพวงดอกไม้หมายเอาไว้

วจีทุจริต ๔ อย่าง

๔. พูดยเท็จ คือ อยู่ในสภาก็ดี อยู่ในบริษัทก็ดี ในท่ามกลางแห่งหมู่ญาติราชสำนักก็ดีถูกเขาอ้างเป็นพยานถามว่า “ท่านรู้สิ่งใดจงกล่าวสิ่งนั้น” เขาไม่รู้ก็กล่าวว่ามี หรือเขา รู้ก็กล่าวว่า “ไม่รู้” กล่าวว่า “เห็น” เขากล่าวคำเท็จทั้งที่รู้เพราะอาศัยตนเป็นเหตุบัง เพราะผู้อื่นเป็นเหตุบัง หรือ เพราะเห็นแก่อำภิสเล็กน้อยบ้าง การพูดยเท็จทำให้ผู้หลงเชื่อเกิดความเสียหายนั้น ถ้าได้รับความเสียหายมาก มุสาวาทนั้น ก็มีโทษมาก ถ้าเสียหายน้อยก็มีโทษน้อย เช่น ผู้ที่เป็นพยานเท็จ ทำให้ผู้ถูกกล่าวหาต้องได้รับโทษ ประหารชีวิต จำคุก หรือได้รับความเสียหายในทรัพย์สิน จัดเป็นมหาสาวิชชะ คือ มีโทษมาก

^{๓๕} อ.ท.สก. (ไทย) ๒๔/๑๓๖/๓๒๐.

^{๓๖} อ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๓๐/๒๓๕-๒๓๖.

๕. พูดส่อเสียด คือ การฟังฝ่ายนี้ไปบอกฝ่ายนี้ไปบอกฝ่ายโน้น เพื่อทำลายฝ่ายนี้ ฟังฝ่ายโน้นแล้วก็มาบอกฝ่ายนี้ เพื่อทำลายฝ่ายโน้น ยุยงคนที่สามัคคีกัน ส่งเสริมคนที่แตกแยก สามัคคี ชื่อชมยินดีเฟลิคเฟลินต่อผู้แตกแยกกัน พูดแต่ถ้อยคำที่แตกแยกกัน

๖. พูดคำหยาบ คือพูดคำหยาบคาย กระด้าง เผ็ดร้อน กระทบผู้อื่น ไม่เป็นไป เพื่อสมาธิ

๗. พูดเพ้อเจ้อ คือ พูดคำไม่จริง ไม่อิงประโยชน์ ไม่อิงธรรม ไม่อิงวินัย พูดคำ ไม่มีหลักฐาน ไม่มีที่อ้างอิงไม่ประกอบด้วยประโยชน์

มโนทุจริต ๓ อย่าง

๘. เป็นผู้เพ่งเล็งอยากได้ของเขา คือ อยากได้ทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจ ของผู้อื่นว่า “ทำอย่างไรทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นจะพึงเป็นของเรา”

๙. เป็นผู้มีจิตพยาบาท คือ มีจิตคิดร้าย ว่า “ขอสัตว์เหล่านั้นจงถูกฆ่า ถูกทำลาย ขาดสูญจางพินาศ”

๑๐. เป็นมิจฉาทิฐิ มีความเห็นผิดว่า ท่านที่ให้แล้วไม่มีผล การบูชาด้วยการ เช่นสรวงไม่มีผล ผลแห่งกรรมดีและกรรมชั่วไม่มี โลกนี้โลกหน้าไม่มี มารดาบิดาไม่มีคุณ สัตว์ ผุดขึ้นไม่มีสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีประพฤดิชอบทำให้แจ้งในโลกนี้และโลกหน้า ด้วยปัญญาอัน ยิ่งของตนแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งก็ไม่มีในโลก^{๔๐}

๓.๔.๒ อบายมุข^{๔๒}

อบายมุข คือ ปากแห่งความเสื่อม

อบายมุข เป็นผลแห่งอกุศลกรรม อันได้แก่ ๑) โลภะ (ความอยากได้) ๒) โทสะ (ความคิดประทุษร้าย) ๓) โมหะ (ความหลง) เป็นมูลเกิดขึ้นภายในสันดานของตน ซึ่งไม่อาจ มองเห็นโทษของการกระทำนั้น อบายมุขมีมาทุกยุคทุกสมัย เพราะสัตว์โลกทั้งหลายถูกความอยาก ได้ อยากมี อยากเป็น และอวิชชา คือ โมหะ ครอบงำปิดบังเหตุผลสติปัญญาไม่อาจจะคุ้มครอง รักษาตนได้คือ^{๔๓}

^{๔๐} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๔๕/๔๘๒-๔๘๓.

^{๔๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๒.

^{๔๓} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๕๐/๔๐๓, อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๑๒/๓๕๓-๓๕๔.

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงคตินี้ ในแบบวินัยชาวบ้านหรือวินัยผู้ครองเรือน พร้อมชี้แจงโทษของอบายมุข แต่ละข้อได้อย่างชัดเจน พระองค์ทรงตรัสแก่สังคาลมาณพ คหบดีบุตรผู้ลุกขึ้นแต่เช้าออกจากกรุงราชคฤห์มีผ้าและผมเปียกประคมอัญชลีไหว้ทิศทั้งหลายอยู่ว่า “คหบดีบุตรตามธรรมเนียมแบบแผนของพระอริยะละเว็น กรรมกิเลสไม่ล่วงอคติบาปธรรม ๔ ประการ เว้นจากอบายมุข (ทางแห่งความเสื่อม) ๖ ประการ

อบายมุข ๖ ประการ คือ

๑. ความหมกมุ่นในการเสพของมีนเมา คือ สุราเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาทเป็นทางเสื่อมแห่งโกะทั้งหลาย
๒. ความหมกมุ่นในการเที่ยวกลางคืน เป็นทางเสื่อมแห่งโกะทั้งหลาย
๓. เที่ยวดูมหรสพ เป็นความเสื่อมแห่งโกะทั้งหลาย
๔. การหมกมุ่นในการเล่นการพนัน อันเป็นเหตุแห่งความประมาทเป็นความเสื่อมแห่งโกะทั้งหลาย
๕. การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตร เป็นเหตุแห่งความเสื่อมแห่งโกะทั้งหลาย
๖. เกียจคร้านทำงาน เป็นทางเสื่อมแห่งโกะทั้งหลาย

โทษแห่งการดื่มสุรา ๖ ประการ

๑. ทำให้เสียทรัพย์
๒. ก่อการทะเลาะวิวาท
๓. เป็นบ่อเกิดแห่งโรค
๔. เป็นเหตุให้เสียชื่อเสียง
๕. เป็นเหตุให้ไม่รู้จักกาย
๖. เป็นเหตุทอนกำลังปัญญา

โทษแห่งการเที่ยวกลางคืน ๖ ประการ

๑. เชื่อว่าไม่รักษาดน
๒. เชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษานุตรภรรยา
๓. เชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาทรัพย์สมบัติ
๔. เป็นที่สงสัยของคนอื่นด้วยเหตุต่าง ๆ
๕. มักถูกใส่ร้ายด้วยเรื่องไม่เป็นเรื่อง
๖. ได้รับความลำบากมาก

โทษแห่งการเที่ยวดูมหรสพ ๖ ประการ

๑. มีราที่ไหนดูไปที่นั่น
๒. มีขับริ่งที่ไหนดูไปที่นั่น
๓. มีการประโคมที่ไหนดูไปที่นั่น
๔. มีเสภาที่ไหนดูไปที่นั่น
๕. มีการบรรเลงที่ไหนดูไปที่นั่น
๖. มีเถิดเทิงที่ไหนดูไปที่นั่น

โทษแห่งการเล่นการพนัน ๖ ประการ

๑. ผู้ชนะยอมก่อเวร
๒. ผู้แพ้ยอมเสียทรัพย์ที่เสียไป
๓. เสียทรัพย์ทันตาเห็น
๔. ไม่มีใครเชื่อถ้อยคำ
๕. มิตรอำมาตย์ (เพื่อนร่วมงาน) ดูหมิ่น
๖. ไม่มีใครประสงค์แต่งงานด้วย

โทษแห่งการคบคนชั่วเป็นมิตร ๖ ประการ

๑. ทำให้เป็นนักเลงการพนัน
๒. ทำให้เป็นนักเลงเจ้าชู้
๓. ทำให้เป็นนักเลงสุรา
๔. ทำให้คนหลอกลวงเขาด้วยของปลอม
๕. ทำให้เป็นคนลวงเขาซึ่งหน้า
๖. ทำให้เป็นคนหัวไม้

โทษแห่งการเกียจคร้าน ๖ ประการ

๑. มักอ้างว่า “หนานัก” ไม่ทำงาน
๒. มักอ้างว่า “ร้อนนัก” ไม่ทำงาน
๓. มักอ้างว่า “เวลาเย็นนัก” ไม่ทำการงาน
๔. มักอ้างว่า “เวลาเช้านัก” ไม่ทำการงาน
๕. มักอ้างว่า “หิวนัก” ไม่ทำการงาน
๖. มักอ้างว่า “กระหายนัก” แล้วไม่ทำการงาน

คบคนชั่วเขามากไปด้วยข้อกล่าวอ้าง ผิดวันประกันพรุ่งอยู่อย่างนี้ โภคะที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น โภคะที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความเสื่อมสิ้นไป

ส่วนด้านบนของภาพภูมินรกในพระอุโบสถวัดสุทัศนารามจะเขียนภาพเรื่องไตรภูมิในทางพระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงภพภูมิอันเป็นที่ไปของผู้ประกอบกรรม และได้รับวิบากหรือผลของกรรมแตกต่างกันไป มีด้วยกัน ๓ ภพ คือ กามภพ รูปภพ และอรุภพ^{๔๔} มีรายละเอียดดังนี้

๑. กามภพ (กามาวจรภูมิ) ประกอบด้วย อบายภูมิ ๔ มนุษย์โลก ๑ และเทวโลก ๖ รวม ๑๑ ชั้น ได้แก่ อบายภูมิ ๔ คือ นรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เปรต อสุรกาย และเทวโลก ๖ คือ ชั้นจาตุมหาราชิกา ชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดี ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี

๒. รูปภพ (รูปาวจรภูมิ) คือ พรหมโลก ๑๖ ชั้น ได้แก่ (๑) พรหมปารีสัชชาภูมิ (๒) พรหมปุโรหิตาภูมิ (๓) มหาพรหมภูมิ (๔) ปริตตภาภูมิ (๕) อัปปรมาณาภูมิ (๖) อาภัสราภูมิ (๗) ปริตตสุภาภูมิ (๘) อัปปรมาณสุภาภูมิ (๙) สุภกนิหาภูมิ (๑๐) เวหัพผลาภูมิ (๑๑) อสัณญีสัตตภาภูมิ (๑๒) อวิหาสุทธาวาสพรหมภูมิ (๑๓) อตปปาสุทธาวาสพรหมภูมิ (๑๔) สุทสสาสุทธาวาสพรหมภูมิ (๑๕) สุทสสีสุทธาวาสพรหมภูมิ (๑๖) อกนิณฺฐสุทธาวาสพรหมภูมิ

๓. อรุภพ (อรุปาวจรภูมิ) คือ อรุปรหม ๔ ชั้น ได้แก่ อากาसानัญญาตนภูมิ วิญญาณัญญาตนภูมิ อากิญจัญญาตนภูมิ เนวสัณญานาสัญญาตนภูมิ^{๔๕}

นอกจากนี้ยังเกี่ยวข้องกับหลักทางพระพุทธศาสนาที่ว่าด้วยกำเนิด ๔ ได้แก่ (๑) อัมพชโยนิ กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในไข่ เช่น ไก่ หนู นก เป็นต้น (๒) ชลาพุชโยนิ กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในครรภ์ เช่น คน แมว สุนัข เป็นต้น (๓) สังเสทชโยนิ กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในเถาโคล เช่น แบคทีเรีย รา เชื้อโรค เป็นต้น (๔) โอปปาติกโยนิ กำเนิดของสัตว์ที่เกิดผุดขึ้น เช่น เปรต อสุรกาย สัตว์นรก เทวดาในชั้นสูง ๆ เป็นต้น^{๔๖} สัตว์ทั้งหลายจะถือกำเนิดไปตามกรรมที่ได้ กระทำไว้แล้ว^{๔๗}

๓.๕ ภาพสมุทรโฆษชาดกภายในกรอบไม้สลักปิดทอง

การเขียนภาพสมุทรโฆษชาดกที่มีภายในกรอบไม้สลักปิดทองนี้ เป็นการวาดเกี่ยวกับการครองเรือนของคฤหัสถ์ ผู้วิจัยจึงสังเกตเห็นว่า มีความสอดคล้องหรือเกี่ยวข้องกับคดิธรรมในหมวดสังคหวัตถุ ๔ และหมวดมรภาพธรรม ๔ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

^{๔๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๑/๒๖๕.

^{๔๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พัฒนสังคมไทยด้วยความรู้เข้าใจไตรภูมิ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๑๑-๑๒.

^{๔๖} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖/๑๔๔-๑๔๕.

^{๔๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๖/๒๕๓.

๓.๕.๑ สังกหัตถ์ ๔^{๔๘}

สังกหัตถ์^{๔๕} เป็นธรรมเนียมยึดเหนี่ยวใจผู้อื่นไว้ได้ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยว คือ ยึดนำใจบุคคลและประสานหมู่ชนให้มีความสามัคคี กล่าวคือ คนอื่นเห็นความดีที่ปฏิบัติต่อเขา จึงเกิดความรู้สึกประทับใจในคุณงามความดีที่ได้ทำต่อเขานั้น คงเป็นบ่วงคล้องใจต่อผู้ได้รับการสงเคราะห์ สังกหัตถ์ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ กล่าวคือ

๑. ทาน ให้ปันสิ่งของของตนแก่ผู้อื่นที่ควรให้
๒. ปิยวาจา เจรจาที่อ่อนหวาน
๓. อัตถจริยา ประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น
๔. สมานัตตตา ความเป็นผู้มีตนเสมอไม่ถือตัว

สังกหัตถ์ คือ วิธีสงเคราะห์เป็นธรรมเนียมเหนี่ยวนำใจของผู้อื่น ให้ผู้อื่นมีความรักและผูกพัน ความเคารพรักใคร่นับถือ เป็นสิ่งที่มีความสำคัญ เป็นความต้องการของการอยู่ร่วมกันของหมู่มนุษย์ ซึ่งมีคำกล่าวว่า มนุษย์เป็นสัตว์สังคมมีสังคมครอบครัวยุติธรรม เพื่อนบ้าน ชุมชน ประเทศชาติ ตลอดจนสังคมโลก ความเคารพนับถือเป็นพื้นฐานของการอยู่ร่วมกันให้มีความเจริญมั่นคง ต่อตนเองและหมู่คณะคุณธรรมนี้ส่งเสริมและเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวผูกพันนำใจของกันและกัน คือ สังกหัตถ์ ๔ อย่าง^{๔๖}

๑. ทาน คือ การให้ ได้แก่ การให้วัตถุสิ่งของที่เป็นของตนแก่ผู้อื่นที่ควรให้ การให้มีความมุ่งหมาย ๒ อย่าง คือ ให้เพื่อกำจัดกิเลส และให้เพื่อการสงเคราะห์

การให้เพื่อกำจัดกิเลส ได้แก่ การให้แก่สมณพราหมณ์ พระภิกษุสามเณรผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ สละเพื่อสาธารณะประโยชน์ การให้เพื่อการสงเคราะห์ผู้อื่น เจตนาความมุ่งหมายของการให้ เพื่อผูกจิตยึดเหนี่ยวนำใจเป็นสำคัญ ผู้รับอาจเป็นญาติพี่น้อง มิตรสหาย

สิ่งของที่ให้แบ่งปันช่วยเหลืออาจเป็นวัตถุสิ่งของ ข้าว น้ำ ผ้า เน้นไม่มีจริยาในลาภสักการะ และการแนะนำสั่งสอนจัดว่าเป็นธรรมทาน

๒. ปิยวาจา การเจรจาน่ารัก พูดถ้อยคำไพเราะอ่อนหวานให้ผู้ฟังชื่นใจ เบิกบานใจ

ลักษณะคำพุดมี ๒ ประการ

๑) คำพุดพุดออกไปแล้วผู้ฟังเกิดความรัก ดังบทประพันธ์ของสุนทรภู่ในนิราศภูเขาทองว่า “ถึงบางพุดพุดดีเป็นศรีศักดิ์ มีคนรักรสถ้อยอร่อยจิต

^{๔๘} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๐-๕๑.

^{๔๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/ ๔๐/๑๘๕.

^{๕๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๓/๒๕๕.

แม้พูดชั่วตัวตายทำลายมิตร จะชอบผิดในมนุษย์เพราะพริ้งพวง^{๕๐}

คนกล่าวคำไพเราะน่ารัก มักได้ลาภมากกว่าชนเหล่าอื่น มีเรื่องเศรษฐีบุตรเป็นอุทาหรณ์ ในอดีตกาลมีบุตรเศรษฐี ๔ คน ชาวเมืองพาราณสี วันหนึ่งได้ขอเนื้อจากนายพราน คนที่ ๑ พูดขึ้นว่า “เฮ้ยนายพรานจงให้เนื้อแก่เราบ้าง” นายพรานฟังแล้วไม่พอใจ เพราะเป็นคำหยาบ จึงให้เนื้อส่วนพังผืดแก่เขา คนที่ ๒ ขอว่า “จงให้ชิ้นเนื้อแก่นั่นบ้าง” นายพรานจึงให้เนื้อส่วนที่เป็นอวัยวะสมควรแก่คำพูดของเขา เพราะคำว่าพี่ชาย พี่หญิง เหมือนกับอวัยวะของมนุษย์ บุตรคนที่ ๓ พูดว่า “พ่อโปรดให้ชิ้นเนื้อแก่นั่นบ้างนายพราน” ตอบว่า “เมื่อบุตรเรียกว่า พ่อ ย่อมทำหัวใจของบิดาให้หวั่นไหว วาจา (ของท่าน) เช่นกับหัวใจ สหาย เราจะให้เนื้อหัวใจแก่ท่าน” จึงให้เนื้ออันอร่อยพร้อมกับหัวใจ บุตรเศรษฐีคนที่ ๔ พูดว่า “สหาย ขอท่านจงให้ชิ้นเนื้อแก่ข้าพเจ้าบ้าง” นายพราน พอใจมากพร้อมกล่าวว่า บ้านได้ไม่มีสหาย บ้านนั้นเหมือนป่าไม้มนุษย์อยู่ วาจาของท่านเป็นกับสมบัติของเราทั้งหมด จึงให้เนื้อพร้อมขบขันน้อยไปส่งแล้วบอกแก่เขาว่า การให้ย่อมได้รับการให้ตอบ การให้ย่อมได้รับการให้ตอบ เศรษฐีบุตรได้ทำการสักการ นับถือแก่นายพรานพร้อมบุตรภริยา ทำให้เขาพ้นจากความเป็นนายพราน ด้วยการแบ่งทรัพย์สมบัติของตนให้และเป็นสหายเพราะผูกมิตรด้วยวาจาไพเราะกันตลอดชีวิต

๒. คำสัตย์ เป็นวาจาไม่ตาย นี่เป็นธรรมเก่า สัตบุรุษทั้งหลายตั้งมั่นแล้ว ในคำสัตย์เป็นประโยชน์ด้วย เป็นธรรมด้วย

๓. อตถจริยา การประพฤติสิ่งที่ประโยชน์แก่ผู้อื่น

การบำเพ็ญประโยชน์ตามความหมายของธรรมข้อนี้ หมายถึง การปรับปรุงตนเองให้เป็นประโยชน์หรือมีค่าต่อสังคม คือ ตนเองประพฤติตนเป็นคนดี เป็นที่ยอมรับของสังคม ส่วนวิธีปฏิบัติมีหลายประการ เช่น อาสาสมัครเป็นครู อาจารย์ ในสถานศึกษา การอบรมอาชีพได้คำแนะนำความคิดตามความสามารถของตนเอง

ประการการทำสิ่งที่ประโยชน์แก่ผู้อื่น เป็นต้นว่าการแสดงความมีน้ำใจ มีความเอื้อเฟื้อต่อเพื่อนบ้าน พี่น้องตลอดคนทั่วไป

ในอรรถกถา มโนรถปुरुณี กล่าวคำว่า อตถจริยา คือ พูดแต่เรื่องที่เป็นประโยชน์และทำความเจริญ เพราะบางคนไม่หวังแต่การให้ การกล่าวถ้อยคำน่ารัก หากหวังแต่การพูดที่เป็นประโยชน์เกื้อกูล ทำความเจริญแต่ตนฝ่ายเดียว ซึ่งแนะนำสิ่งที่ประโยชน์อย่างนี้ว่า “ท่านควรทำกิจนี้ ไม่ควรทำกิจนี้ บุคคลเช่นนี้ควรคบ เช่นนี้ไม่ควรคบ”

^{๕๐} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ชีวิตและผลงานของสุนทรภู่, (กรุงเทพมหานคร : เสริมวิทย์-บรรณาการ, ๒๕๑๘), หน้า ๓๒.

แม้คำของหัตถกะอุบาสกชาวเมืองอาฬวี กราบทูลแด่พระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์รู้ว่า ผู้มีการสงเคราะห์ด้วยการให้ทาน ผู้มีการพูดไพเราะ ผู้มีการบำเพ็ญประโยชน์ ผู้มีการวางตนสม่ำเสมอ โภคะในตระกูลของข้าพระองค์จึงมีอยู่เพราะถ้อยคำของข้าพระองค์

๔. สมานัตตา ความเป็นผู้มีตนเสมอ

ความเป็นผู้มีตนเสมอ คือ การทำตัวเรา การวางตัวการปฏิบัติตนให้สมควรแก่ฐานะ ไม่เย่อหยิ่งจองหอง^{๕๒} อีกอย่างหนึ่ง สมานัตตา คือ การทำหน้าที่ของตนที่โลกสมมติให้ เช่นหน้าที่ของมารดาบิดา หน้าที่ของบุตร หน้าที่ของครูอาจารย์ เป็นต้น ปรับปรุงตนให้สมฐานะที่เราเป็น ในอรรถกถา มโนรทปุณนิ แสดงคำว่า สมานัตตา คือ ความเป็นผู้มีสุข มีทุกข์ เสมอกัน คือ บุคคลบางคนย่อมไม่หวังการสงเคราะห์ด้วยทานวัตถุ เป็นต้นอย่างเดียว หากหวังความร่วมมือทุกข์ร่วมสุขอย่างนี้ คือ นั่งบนอาสนะเดียวกัน นอนบนเตียงเดียวกัน บริโภคร่วมกัน ถ้าเขาเป็นคฤหัสถ์ย่อมเสมอกันโดยชาติ บรรพชีย่อมเสมอกันโดยศีล การวางตนสม่ำเสมอสมควรทำแก่บุคคลนี้

ในสังคหสูตร^{๕๓} พระพุทธองค์ทรงอุปมาสังคหวัตถุธรรมไว้เหมือนกับพาหนะ ที่จะนำคนไปสู่ความเจริญในโลก เพราะสังคหมนุษยเร้าจำเป็นต้องอิงอาศัยธรรม ๔ ประการนี้ ถ้าหากว่าสังคหปราศจากเสี้ยวซึ่งธรรม ๔ ประการนี้แล้ว แม้มารดาบิดาก็จะไม่ได้รับการนับถือจากบุตร โลกจะอยู่ไม่ได้เลย จึงเรียกว่าธรรมเป็นเครื่องสงเคราะห์^{๕๔} หากขาดธรรมเหล่านี้ ธรรมเหล่านี้จะไม่สามารถเกิดขึ้นได้เลย บุคคลก็จะไม่ได้รับความยกย่องสรรเสริญจากผู้อื่น^{๕๕} ดังพระพุทธพจน์ว่า

...ทาน เปยวัชชะ อตถจริยา ในโลกนี้และสมานัตตาในธรรมนั้น ๆ ตามสมควร สังคหธรรมเหล่านี้แล ช่วยอุ้มชูโลก เหมือนลิ่มสลักที่ยึดคฤมรด ซึ่งแล่นไปไว้ได้ ฉะนั้นถ้าไม่พัวพันธรรมเหล่านี้ มารดาหรือบิดาก็ไม่พึงได้การนับถือหรือการบูชาเพราะบุตรเป็นเหตุ แต่

^{๕๒} พระมหาสุทฺธิพงษ์ ธรรมพิทักษ์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธจริยธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท : ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างพระเจ้าพิมพิสารกับพระเจ้าปเสนทิโกศล”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔), หน้า ๓๕.

^{๕๓} อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๐-๕๑

^{๕๔} พระมหาโสภณ วิจิตรธมฺโม (มณีปัญญาวร), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คตินิยมที่ปรากฏในพราหมณ์สังยุต ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๑๕.

^{๕๕} พระครูปลัดชูเกียรติ จิตปญฺโญ (ศรียาธิป), “ศึกษาคติธรรมที่ส่งเสริมบทบาทของพระเจ้าพิมพิสารในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, ๒๕๕๔), หน้า ๖๑.

เพราะบัณฑิตเล็งเห็นความสำคัญของสังคหกรรมเหล่านี้ ฉะนั้นบัณฑิตเหล่านั้น จึงถึงความ
เป็นใหญ่และเป็นผู้ว่าสรเสรีญ...^{๕๖}

การให้ปัน การเจรจาไพเราะ การบำเพ็ญประโยชน์ต่อกัน และความวางตนสม่ำเสมอใน
ธรรมนั้นตามการ เหล่านี้และเป็นธรรมสงเคราะห์ในโลกเหมือนลิมสลัก (มีห้ามเพล) คุมรถที่
แล่นไปอยู่ฉะนั้น ถ้าธรรมสงเคราะห์เหล่านี้ไม่มีแล้วไซ้ มารดาหรือบิดา ก็จะไม่ได้รับความนับถือ
หรือบูชา เพราะเหตุแห่งบุตรก็เพราะบัณฑิตทั้งหลายยังเห็นความสำคัญของธรรมเครื่องสงเคราะห์
เหล่านี้อยู่ ฉะนั้นบัณฑิตเหล่านั้นจึงได้ถึงความยิ่งใหญ่และเป็นที่ว่าสรเสรีญ

๓.๕.๒ ขรรวาสธรรม ^{๕๗}

การครองเรือนเป็นเรื่องของชาวบ้านทั่วไป เขาจะต้องมีความเกี่ยวข้องกับภาวะ ชุกริจมาก
หลาย ผู้เป็นหัวหน้าจะต้องบริหารจัดการที่ดีในการครองเรือนจึงจะมีความสุข ถ้าบริหารจัดการไม่
ดีจะมีปัญหาแก้ไขที่ไม่สิ้นสุดคือ ปัญหาครอบครัว พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงกำหนดหลักการปฏิบัติต่อกัน
ในฐานะผู้ที่อยู่ร่วมครอบครัวเดียวกัน ทรงตระหนักถึงความใกล้ชิดกันของผู้ครองเรือนซึ่งอาจจะ
เกิดการกระทบกระทั่งกันได้ง่าย เพราะเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงวางคติธรรมของขรรวาส ๔
ประการ ได้แก่ ๑. สัจจะ สัตย์ซื่อต่อกัน ๒. ทมะ รู้จักข่มจิตของตน ๓. ขันติ อุดทน ๔. จาคะ
สละสิ่งของของตนแก่คนที่ควรให้^{๕๘} ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑. สัจจะ ความซื่อสัตย์

ความสัจจะ ความซื่อตรง ต่อกัน ไม่เล่น ไม่หลอกลวง ไม่อคติเพราะรัก เพราะชัง
เพราะหลง เพราะกลัว มีความประพฤติสุจริต ทางกาย เรียกกายสุจริต ประพฤติสุจริตทางวาจา
เรียกวาจสุจริต ประพฤติสุจริตทางใจ เรียกมโนสุจริต

ความสัจจะ มีความจริงตรงแท้ เป็นลักษณะความจริง คือเป็นสัจจะเป็นจริง ไม่ล่อลวง
ไม่ปลอมแปลงสิ่งของ เงินทอง สัจจะมีความตรงเป็นลักษณะ คือ การประพฤติทางกาย ทางวาจา
ทางใจตรง ซื่อตรง ไม่คดโกง ส่อเสียด ไม่ล่อลวง

สัจจะมีความแท้เป็นลักษณะ คือ มีความรับผิดชอบ ต่อหน้าที่ไม่ทอดธุระผัดวันเวลาใน
การทำงาน ผู้ครองเรือนพึงปฏิบัติสัจจะธรรมโดยสถาน ๕ คือ

๑. ตั้งใจปฏิบัติงานตามหน้าที่

๒. ทำงานที่มอบหมายให้ดี

^{๕๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๓/๒๕๕.

^{๕๗} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๑๑/๓๓๑.

^{๕๘} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๑๑/๓๓๑.

๓. รักษาติกา คำมั่นสัญญาที่ให้ไว้

๔. ทำความดีตามหน้าที่สามี ภรรยา

๕. ยึดมั่นอยู่ในศีลธรรม

๒. ทมะ คือ การฝึก การข่ม เป็นการปรับตัวให้เหมาะสมกับครอบครัว และสังคม

ทมะ มีความฝึก ความข่ม หยุต เป็นลักษณะ การฝึกทำให้มีความชำนาญงาน หน้าที่ การงานทุกอย่าง จะเป็นชานา ข้าราชการศิลปิน การดนตรี เป็นต้น ต้องฝึกหัดอยู่เสมอ ๆ มีท่าน ผู้รู้กล่าวว่า เจ็ดวันเว้น ดิถีขอมดนตรีห้าวันอีกจะหนีแห่งหนาย ก็เพื่อฝึกเตือนแนะนำให้นักเรียน นักศึกษา ฝึกทบทวนศิลปวิทยานั้นเอง

ทมะ มีความหยุตเป็นลักษณะ คือ รู้จักยับยั้งตนเอง เมื่อหลงผิด เช่น การติดการพนัน สุราสารเสพติดเที่ยวกลางคืน ต้องหยุตยับยั้ง เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นอบายมุข นำความเสื่อมเสียมาให้แก่ตนและครอบครัว

ทมะ มีความข่มเป็นลักษณะ คือ ข่มใจตนเอง ไม่ปล่อยใจไปตามอำนาจตนเองไม่ถือ คนส่วนมากเป็นประมาท ถือความถูกต้อง ถือตามธรรม ถือธรรมาธิปไตย

๓. ขันติ ความอดทน

ความอดทน มีความเข้มแข็งด้านจิตใจเป็นลักษณะ ในการเพียรพยายาม ทำความดี การยกตน การถนอมตน ออกจากความเลวร้ายต่าง ๆ

การครองเรือนมีภาระหน้าที่หลากหลายต่อบุคคลต่าง ๆ ทั้งที่เป็นญาติฝ่ายตน และฝ่าย สามีภรรยา ตลอดจนบุตรธิดา ฉะนั้น ผู้ครองเรือนพึงปฏิบัติขันติธรรม ๔ สถาน

๑. อดทนต่อความลำบาก มีความเหน็ดเหนื่อยหิวกระหาย

๒. อดทนต่อทุกขเวทนา อดทนต่อความเจ็บไข้ เป็นต้น

๓. อดทนต่อความเจ็บใจ มีการถูกคนอื่นล่วงเกินไม่พอใจ

๔. อดทนต่อกิเลส อภิธรรมและอนิภิธรรม

๔. จาคะ การเสียสละ ปล่อยวาง ตัดความอาลัย

จาคะ มี ๒ อย่าง คือ

๑. เสียสละวัตถุ คือ สละทรัพย์ที่ตนหามาได้โดยชอบ พึงถือเอาประโยชน์จาก โภคทรัพย์ที่หามาโดยชอบ ๕ สถาน^{๕๕}

๑. เลี้ยงตนเอง มารดา บิดา บุตรภริยา บ่าวไพร่ ให้เป็นสุข

๒. เลี้ยงเพื่อนฝูงให้เป็นสุข

๓. บำบัดอันตรายที่เกิดแต่เหตุต่าง ๆ

^{๕๕} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, นวโกวาท, หน้า ๗๓.

๔. ทำพื้ทั้ง ๕ อย่าง คือ

- ก. ญาติพื้ สงเคราะห์ญาติ
- ข. อดิพื้ สงเคราะห์แขก
- ค. ปุพพเปตพื้ ทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย
- ฌ. ราชพื้ ถวายเป็นหลวง มีภาษีอากร เป็นต้น
- ง. เทวตพื้ ทำบุญอุทิศให้เทวดา

๒. บริจาคทานให้สมณะ ผู้ประพฤติดชอบ

คุณธรรมสำหรับผู้ครองเรือนมีอีกประการหนึ่ง ครอบครัวยุคนี้เป็นสังคมขนาดเล็กที่สุดของสังคม และมีสมาชิกตั้งแต่สองคนขึ้นไปการอยู่ร่วมกันเป็นสังคม สมาชิกในครอบครัว จะต้องมีความคุณธรรม การปฏิบัติต่อกันอย่างมีระเบียบถือเป็นหลักหรือกฎระเบียบให้สมาชิกได้ยึดถือปฏิบัติร่วมกันจึงมีความสุข

คุณธรรมสำหรับผู้ครองเรือน สมาชิกในครอบครัวจะต้องประกอบด้วยคุณธรรมในการอยู่ครองเรือน คือ เว้นจากอบายมุข เหตุแห่งความเสียหาย ๔ อย่าง

- ๑. เป็นนักเลงผู้หญิง
- ๒. เป็นนักเลงสุรา
- ๓. เป็นนักเลงเล่นการพนัน
- ๔. คบคนชั่วเป็นมิตร

อบายมุข เหตุจะทำการเป็นอยู่ในปัจจุบันของเราถึงความวิบัติล่มจม

ความเป็นนักเลงหญิงมีโทษ ๕ ประการ

- ๑. ชื่อว่าไม่รักตัว
- ๒. ชื่อว่าไม่รักลูกเมีย เพราะตนแบ่งทรัพย์ เวลา ความรักไปให้แก่หญิงอื่น
- ๓. ไม่เป็นที่ไว้วางใจของคนทั้งหลาย
- ๔. ก่อการทะเลาะวิวาท
- ๕. นำความฉิบหายมาให้ เช่น ทรัพย์ฉิบหาย เกิดโรค สร้างศัตรู เป็นต้น

ความเป็นนักเลงสุรามีโทษ ๖ ประการ

- ๑. เสียทรัพย์
- ๒. ก่อการทะเลาะวิวาท
- ๓. เป็นเหตุให้เกิดโรค
- ๔. ต้องดิเคียน
- ๕. ไม่รู้จักอาย

๖. ทอนกำลังปัญญา

เล่นการพนันมีโทษ ๖ ประการ

๑. เมื่อชนะยอมก่อเวร
๒. เมื่อแพ้ย่อมเสียทรัพย์ที่เสียไป
๓. ทรัพย์ยอมฉิบหาย
๔. ไม่มีใครเชื่อถือถ้อยคำ
๕. เป็นที่หมิ่นประมาทของเพื่อน
๖. ไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วย

คบคนชั่วเป็นมิตรมีโทษ ๖ ประการ

๑. ทำให้เป็นนักเลงการพนัน
๒. ทำให้เป็นนักเลงเจ้าชู้
๓. ทำให้เป็นนักเลงสุรา
๔. ทำให้เป็นคนหลงเขาด้วยของปลอม
๕. ทำให้เป็นคนหลงเขาซึ่งหน้า
๖. ทำให้เป็นคนหัวไม้

เรื่องอบายมุข เป็นทางแห่งความเสื่อม มีมาในอดีต ในปัจจุบัน และในอนาคต ฉะนั้นผู้ครองเรือน หวังความสุขความเจริญ พึงเว้นจากทางแห่งความเสื่อม แล้วผลที่ตนปรารถนาจะเกิดขึ้นตามสมควรแก่เหตุ

ผู้ครองเรือนเมื่อเว้นจากอบายมุขแล้วจะต้องมุ่งทำประโยชน์ ๔ อย่าง คือ

๑. อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียรประกอบในการเลี้ยงชีพ การศึกษาธุรกิจ ทางการทำงาน
๒. อารักขสัมปทา รู้จักรักษาทรัพย์ของตนที่หามาได้ตลอดหน้าที่การงาน
๓. กัลยาณมิตรตตา ความมีเพื่อนเป็นคนดี ไม่คบคนชั่ว
๔. สมชีวิตา ความเลี้ยงชีวิตตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หาได้

คุณธรรมของผู้ครองเรือนอีกอย่างหนึ่ง ควรจะศึกษา คือ เหตุที่ตระกูลอันมั่งคั่งจะตั้งอยู่ไม่ได้นาน ๔ สถาน คือ

๑. ไม่แสวงหาพัสตุที่หายแล้ว
๒. ไม่ซ่อมแซมพัสตุที่เก่าคร่ำคร่า
๓. ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค

๔. ตั้งสตรีหรือบุรุษทุศีลให้เป็นแม่เรือนพ่อเรือน^{๖๐}

ผู้หวังจะดำรงตระกูลควรเว้น ๔ ประการนี้

๓.๖ สรุปความ

ประมวลคตินิยมที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนัง พระอุโบสถวัดคูสิดารามในงานเขียนนี้มี ๒ ประการ คือ

๑. คตินิยมฝ่ายที่เป็นกุศล ภาพเทพชุมนุม ภาพพุทธประวัติ ภาพมารผจญ และจิตรกรรมภาพเขียนสมุทรโฆษชาดก มีธรรมคัมภีร์ครองโลก ๒ อย่าง คือ หิริ และโอตตปปะ มหากุศล ๘ กุศลกรรมบถ ๑๐ คือ การประพฤติสุจริตทางกาย ๓ ทางวาจา ๔ ทางใจ ๓ องค์ธรรม ๗ ประการ ที่บุคคลทำให้มากแล้ว เจริญแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งซึ่งผลแห่งวิชชา และวิมุตติবারมี ๑๐ เป็นความดีที่เก็บสะสมไว้ในตัว คือ จิตใจ เมื่อเต็มเปี่ยมแล้วได้บรรลุสัมโพธิญาณ เหตุสิ่งเป็นที่ตั้งแห่งการทำบุญ ๑๐ ประการ โดยย่อมี ๓ ประการ เป็นเครื่องชำระประหารกิเลส ๓ กอง ทาน กำจัดกิเลสอย่างหยาบ คือ โลภะ ศีล กำจัดกิเลสอย่างกลาง ได้แก่ โทสะ และภวณา กำจัดกิเลสอย่างละเอียดที่นอนเนื่องอยู่ในจิตใจ ธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้อื่นไว้ได้ ๔ ประการ และธรรมสำหรับผู้ครองเรือน มีสังกะ ทมะ ขันติ และจาคะ การสละ วัตถุสิ่งของและสละอารมณ์

๒. คตินิยมที่เป็นฝ่ายอกุศลที่ควรสละ ทำลาย งดเว้น ไม่พึง ประพฤติปฏิบัติ คือ ภาพจิตรกรรมเกี่ยวกับเมืองนรก คือ ภูมิที่หาความเจริญไม่ได้ ได้แก่ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนี้ กายทุจริต ๓ วาจาทุจริต ๔ และมโนทุจริต ๓ และอบายมุข ปากทางแห่งความเสื่อม ๖ ประการเป็นนักเลงสุรา เทียวกลางคืน เทียวดูการเล่น เล่นการพนัน คบคนชั่วเป็นมิตร และเกียจคร้านทำงาน

^{๖๐} อัง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๕๘/๓๓๕.